

Anmeldelser

Nye hjælpemidler.

D.H.F.s håndbogsserie og Bauers kalender.

I det forløbne år har Dansk Historisk Fællesforening påbegyndt udsendelsen af en serie håndbøger om de historiske hjælpediscipliner. Der er foreløbig udkommet to bøger i serien, nemlig arkivar Knud Pranges bog om heraldik og universitetsadjunkt Herluf Nielsens bog om kronologi. Bøgerne fremtræder i et behageligt udstyr og i en prisklasse, der er overkommelig for enhver. Meningen med denne bogserie er at give alle, der arbejder med historie, under den ene eller anden form, mulighed for at sætte sig ind i hjælpevidenskabernes metode og teknik.

Knud Prange udtrykker dette i sit forord til *Heraldik og Historie*, idet han siger, at bogen har det dobbelte sigte, dels at være en kort og let introduktion til læren om våbenskjoldene og dels at fortælle, hvad våbenskjoldene i praksis kan betyde for en historikers arbejde. I korte og klare kapitler gøres der rede for heraldikens opståen og udvikling, våbenskjolde og historisk kritik, våbenet som billedgengivelse, våbensymbolik og skjoldmærkers opståen, våbenet som ejermærke og endelig findes der en vigtig 10 sider stor litteraturoversigt, ud fra hvilken man selv kan arbejde videre med litteraturen. Der er meget at hente i denne lille bog, både for lokalhistorikeren og for den, der beskæftiger sig med våbenførende slægters historie.

Herluf Nielsens bog om *kronologi* — læren om tidsmåling og tidsinddeling, — er knap så let tilgængelig som Pranges ovennævnte bog, hvilket til dels skyldes, at emnet er meget kompliceret, og dels den stadige — og i dette tilfælde uomgængelige — brug af fagudtryk. Efter en indledning, hvor en del af grundbegreberne klarlægges, kommer afsnit om solåret, påskeberegning, betegnelser for året, årets begyndelse og opdeling, inddelingen af dagen og forskellige kalenderreformer. Et register råder nogen bod på, men afhjælper ikke savnet af en omfattende ordliste, der kunne have gjort bogen til et meget benyttet opslagsværk. Forfatteren udtrykker håbet om, at bogen vil vise sig nyttig som en første introduktion i tidsregningens problemer, og der er ingen tvivl om, at bogen her absolut vil udfylde en plads som en værdig afløser af J. Steenstrups »Tidsregning« hos yngre historiestuderende ved universiteterne. For den, der arbejder med lokalhistorie,

vil det være interessant at stifte bekendtskab med bogen, men ikke uomgængeligt nødvendigt. I anden udgave ville det være hensigtsmæssigt, at Grotefend citeredes efter den udgave, der anføres i litteraturlisten, hvilket ikke er tilfældet nu. Endvidere kunne man ønske det — i hvert tilfælde i sønderjyske kirkebøger — ofte forekommende »dies viridium« anført jævnsides med »coena domini« for skærtorsdag.

Helt uundværlig for såvel lokal- som personalhistorikere er *R. W. Bauer: Calender for Aarene fra 601 til 2200 efter Christi Fødsel* fra 1868, som Dansk Historisk Fællesforening nu har udsendt affotograferet og genoptrykt i offset. Bogen har hidtil været næsten umulig at skaffe, og det er derfor et stort savn, der hermed er afhjulpet. Ved hjælp af kalenderne kan man fastslå, på hvilke dage de forskellige helligdage er faldet i et vilkårligt valgt år mellem år 601 og 2200. Og da datering ved hjælp af helligdage er fremherskende i ældre tid, er bogen ved arbejdet med ældre dokumenter nødvendig at have ved hånden. Bogen er forsynet med udmærkede vejledninger samt alfabetisk fortegnelse over fest- og helligdage, de hyppigst forekommende helgendage samt navnene på visse dage i året og er meget nem at anvende også for den ikke-professionelle historiker.

Hans Worsøe.

Åbenrå Bys Historie. Redigeret af Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen.

I. Indtil 1720. Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 25, 1961, 259 sider, illustreret.*

Hvad kan man vente af en byhistorie? Først at den er *sand*, d. v. s. at den er videnskabelig forsvarlig. Dernæst, at den er *folkelig*, d. v. s. at den er skrevet, så at den ikke blot kan studeres af de lærde, men også *læses* af os lægmænd. På den anden side skal den gerne gøre rede for vanskelighederne ved at nå frem til sandheden. Den skal være *læselig*. Den må også i nogen grad tage hensyn til sagn og fortællinger, for de hører også i et vist mon med til historien. Endvidere synes jeg, at den gerne skal have indfanget i hvert fald noget af byens særegne duft, og fortællingen skal være smukt formet og om muligt, hvis stoffet tillader det, levende fortalt. I nogen grad skal en sådan bog altså være et *kunstværk*. Endelig skal bogen også ses som et *bogværk*, som et værk af sætter, trykker, fotograf, kemigraf og bogbinder.

* Styrelsen for Historisk Samfund for Sønderjylland har vedtaget, at man fremtidig i Sønderjyske Arbøger vil bringe anmeldelser af egne publikationer, således at disse værker anmeldes af medarbejdere udenfor styrelsen og redaktionsudvalgene.

Håndværkernes arbejde er godt. Det er rigtigt at levere bogen indbundet, og bindet er ærligt, pænt og stærkt. Typografien er god. Særlig glædes man ved påtrængende fodnoters fravær. Vil man granske nøje, kan man jo se bagi. Billederne er gode, står gennemgående tydeligt, men vel også lidt blegt. Dog er det ene en følge af det andet. Et par er *for* blege. Også fra forfatternes side er bogens ydre, dens ordning i overskuelige klare kapitler med gode overskrifter og levende kolumnetitler, værdig til ros.

Dermed er vi kommet til bogens *stil*. I eet tilfælde (ørter) måtte jeg ty til *Ordbog over det danske Sprog*, et eksempel på, hvad den lærde bør vogte sig for at forudsætte hos jævne folk. Men tilfældet står ene i en god folkelig forståelig tekst, når bortses fra, at ordet »fredlysning« her bruges i en såre sjælden tyd stik modsat den gængse. Men man kan sige, at det ikke skader, at folk tvinges til at lære modersmålets sjældne ord og ledes til at bruge en ordbog.

Af bogens *sagindhold* kan man selvfølgelig drøfte både det ene og det andet.

Noget af det mest spændende i bogen er *Gregersens* udredning af Åbenrås grundlæggelse, men mens hans studier i byens plan og i gamle kort er fremragende, går han for vidt i sine udlægninger af stednavnene.

Når han skriver, at »alle middelalderlige købstæder med rod i landsbyer har sognekirkebyer som ophav«, passer det ikke, og selv om det gjorde, kunne man ikke bruge det almindelige til oplysning af det særlige og slet ikke i det foreliggende tilfælde. Man kan jo iøvrigt dårligt tænke sig et sted, som ikke lå i et sogn. *Husum* er ikke opstået af *Mildsted*, omend det sognede til denne kirke. *Egernførde* har ikke *Borreby* som ophav, selv om de to byer endog havde bymark fælles, og *Flensborg* er ikke en datter af *Hanved* eller *Adelby*. *Tønder* er ej heller udgået af *Møgeltønder*, og *Haderslev* næppe heller af *Gammel Haderslev*. Man må tvivle, om købstæder overhovedet »har rod i landsbyer«. Hvordan det er fat med indlandsbyer som Ringsted og Viborg, er jeg ikke klar over, men søkøbstæder er ikke opstået af landsbyer og er ikke grundlagt af bønder, men af farende købmænd og fiskere.

Otto Scheel har i sin »*Tondern zwischen Wiking- und Hansezeit*«, uden år, vist, at Tønder ikke har andet end navn og nærhed fælles med Møgeltønder. Selv ved København, som rigtigt nok ligger på en landsbys tofter og tomter, er *staden* noget helt andet end *bondelandsbyen*, skabt af andre kræfter og bygget af en anden slags mennesker. Den anførte these kan ikke bruges til at konstruere et *Opnør* kirkesogn, som ingen kender, og som ikke er nødvendigt. Heller ikke i *Kolstrup* skal sognebyen søges, om end *Gregersens* grunde ikke kan bruges, for navnet kan *ikke* »med al ønskelig tydelighed henføres til tidsrummet 800—1050 og Valde-

marernes tidsalder fra 1157 til 1241«. Det kan være både ældre og yngre. Et torp er ganske vist i *Jyske Lov* fra 1241 en udflytterby, men den tyd har det ikke haft altid, lige så lidt som »karl« altid har været en landbrugsmedhjælper. År 800 var Karl kristenhedens største høvding! Ved samme tid finder vi som Danmarks ældste sikkert overleverede stednavn et torp, »Sliesthorp«. Da navnet findes i en frankisk kilde, kan vi i dette tilfælde ikke være sikre på, at også danskerne har kaldt byen sådan, men ikke langt fra Kolstrup ligger *Rangstrup* herred og *Tyrstrup* herred. Vi har også *Strukstrup* herred. *Gettorp* er gammelt og Jernveds hovedby. *Sønder Brarup*, Angels anseligste by, har en ældgammel ubrudt bygdehistorie. Der er mange torp-byer som kirkebyer i Sønderjyske land. Det er klart udtrykt i stednavnelitteraturen, at de sønderjyske torper *til dels* er meget gamle og ældre end andre danske torper. Det er altså ud fra navnetypen ikke *nødvendigt*, at Kolstrup er en udflytterby, og det er næppe sandsynligt, at *Opnør* — med et udpræget naturnavn — har været adelby og kirkeby. Er Kolstrup en udflytterby, må det snarere være fra *Rise*, som også sandsynligvis har været Opnørs kirkeby. I øvrigt har Rise, som Gregersen oplyser om, at den er herredskirkeby, et naturnavn. Det viser, at man skal være yderst varsom med at bruge stednavne til at kaste lys på en bys betydning i det enkelte tilfælde.

Mærkeligt er, at Gregersen ikke drøfter gåden *Varnæs*. Købingen Varnæs svinder bort fra kilderne, da Åbenrå toner frem. Man kunne tænke sig, at varnæssingerne er flyttet længere ind i fjorden. Hvis Gregersen har viden om, at der *ingen* sammenhæng er mellem de to byer, burde det være nævnt. I hvert fald er det folk med virke på søen, fiskere eller farmænd, som har grundlagt byen på det åbne ør i nøje samarbejde med kongen, som af købstæder fik skatten hjem i penge. Det tyder også byens bitte bymark på. Og har de farende købmænd ikke deres rod i Varnæs, så har de den nok i *Slesvig*, hvis ikke i *Flensborg*.

Interessant er i denne forbindelse Gregersens oplysning, at »den første kirke, som er bygget i byen Åbenrå«, var en *Skt. Knuds* kirke, og at den lå i *Gildegade*. »Begge dele synes at pege hen på Skt. Knuds gildets betydning«. Ja, for sandsynligvis er det virkeligt den første kirke, for trækirken på bakketoppen findes kun i Gregersens formodning. Denne første kirke var næppe nogen almindelig sognekirke, men netop en *gildekirke*, og dette peger mod Flensborg eller snarere *Slesvig*. Kirkens værner Skt. Knud (formodentlig hertugen og ikke kongen) kunne kun helgenkåres af en ærkebiskop, og det skete ikke som nævnt i 1169, men først i 1170.

Denne brede drøftelse af stednavne som kilde til byens historie overskygger aldeles Gregersens virkelige fortjeneste, som er studiet af kort og landskab. Det kan kort og vægtigt sammenfattes i, at han her har ydet *fremragende* arbejde af blivende værdi.

Når *Iversens* arbejde ikke æsker en sådan saglig drøftelse, ligger det i, at han for størstedelen bygger på utrykte sær-åbenråske kilder, mens *Gregersens* snarere kan ses i lyset fra den almindelige historie. De er begge lærde mænd med en udmærket folkelig udtryksform, og det er svært at sige, hvem der fortæller bedst, men det er ej heller nødvendigt.

Bogen bringer et dejligt billede af et sølvsmedearbejde fra Åbenrå, men teksten har intet om guld- og sølvsmede. Det kan jo komme endnu i næste bind, men sagen viser det halve i at omtale en del af et hele.

»Det fortrinlige kortværk, som kartografen Johs. Mejer udsendte i 1641« blev netop ikke *udsendt*. Det skete først, som rigtigt står i noten, i 1942. Side 245 nævnes Repertorium Diplomaticum III. Hvad er det? I noten til side 61 nævnes »R. Hansen og W. Jessen anf. værk«. Hvilket værk? Forfatterne forudsætter større viden hos lægfolk, end rimeligt er, og synes at vente, at læseren læser *alle* noter og lærer dem udenad. Det bliver ikke bedre af, at listen over forkortelser ikke skelner mellem trykt og utrykt og ikke angiver trykkeår. Hvis bogen bliver læst efter fortjeneste, vil mangen en folkebibliotekar uden store historiske kundskaber få grå hår over bestillinger på bøger, han ikke kan finde, hvis kilde er Åbenrå Bys Historie, hvad han ikke kan vide. Man savner et *kort*, som det i Trap. Kunne det blive gengivet i bd. 2?

Det varmer næsten at se *Trogillus Arnkiels* troskab mod embedsed og samvittighed. Den slår de insurrektionelle præster og officerer på munden. Selv om man jo nok ved det fra hovedlinjerne i Sønderjyllands historie, gør det alligevel indtryk at se en så betydelig mand på deres side, som står Danmark, d. v. s. kongen, imod, og fortællingen om Åbenrås skippere, som i Store Nordiske Krigs tid mere eller mindre åbenlyst går over til svensken, stemmer en mærkeligt. Tordenskiold har sikkert opbragt Åbenråskibe som fjendeskibe.

Lidt sært er det at se dr. Kochs »Betænkning om en hermaphrodit's ægteskab« ironisk blive kaldt »noget ufrugtbar«. Ægteskabs mål er dog efter gammel opfattelse avl af børn, og hermaphroditens evner er tvivlsomme, og dens ægteskab derfor i høj grad umoralsk. Uden at have læst den nævnte traktat, kan man vide, at det er en bog om et yderst alvorligt emne.

Af de nævnte anker kan den skønsomme læser se, at væsentlig kritik ikke kan komme til orde, og derefter må det slås fast, at bogen fylder målet og stiller krav til en byhistorie tilfreds, og dermed er et vigtigt mål nået. For *byens* historie er på en måde vigtigere end selve rigets historie. Man må jo huske på, at det enkelte menneske næsten aldrig har oplevet *rigshistorie*. Det har kun kongen og hans nærmeste råder. Almuen har alle dage oplevet historien som sognets, herredets eller stadens historie eller, nærmere

endnu, som slægtens historie. Det er derfor vigtigt, at vi får historien fortalt også som byhistorie og som slægtshistorie, og jeg er overbevist om, at udgivelsen af flere vel grundede byhistorier som Åbenrås vil få følger også for vor opfattelse af *rigets* historie.

Poul Kürstein.

G. Japsen: Den nationale udvikling i Åbenrå 1800—1850.

Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 23, 1961, 272 sider, illustreret.

Allerede indholdsfortegnelsen til denne undersøgelse giver et tydeligt fingerpeg om, hvad man kan vente. De tre tidsrum, indtil 1814, 1814—34 og 1834—48, får hver sit kapitel. Karakteristisk er, at kapitlernes underdeling, som er ens, begynder med »økonomiske forbindelser«. Lige som de er sat forrest, får de også tildelt en stor indflydelse.

Det afgørende snit i Åbenrås økonomiske forbindelser ser forfatteren i 1814, og det er indlysende rigtigt. Stærkere end i denne bog er dette års betydning for den økonomiske og dermed for den nationale udvikling næppe blevet fremhævet. Følgen for Åbenrå bliver, at byens toneangivende lag, skibsrederne, ikke som tidligere har København, men Hamborg som den afgørende storhavn og handelsby. Forholdet var det samme for Flensborg, men mens denne by har sin egen handel og føler sig truet af Hamborg, og dens købmænd derfor drives mod Danmark, har Åbenrå ingen handel af betydning, og dens redere går i Hamborgs tjeneste. De ser mod syd, og Tyskland kommer nærmere. Interessant er påvisningen af, hvor lidt det tyske betød i Åbenrå indtil 1814 og i rum tid derefter, så at endog Allgemeines Wochenblatt af forfatteren får karakteristisk som et tyskskrevet dansk blad. Udførlige uddrag og sammendrag af folketællingslister, skibslistes, havnelister, lister over fremmede handelsrejsende giver bogen et solidt grundlag til forståelse af ændringer i byens samfund og dens forbindelser og de politiske og nationale følger deraf.

Skildringen af *Frederik Fischer* er vist den udførligste, der findes, og er af stor interesse som et portræt af en folkelig politiker, som samlede alt dansk i Åbenrå, så at byen holdt i de hårde år 1848—50. Stort set rigtig er sikkert også opfattelsen af *Frederik Fischers* nationalfølelse som bestemt af hans *klasse*, hans småborgerlige milieu og hans omgangskreds, håndværkere, søfolk og skibstømrere. Det udføres med stor tydelighed og overbevisende kraft, at kampen i Åbenrå er mellem redere og intelligens, som har deres forbindelser sydpå, og søfolk og tømrere, som har deres i Danmark. Japsens bog er en bog om *klassekamp* udkæmpet på det nationale område. En enkelthed af værdi for den *sociale* histo-

rie er oplysningen om en sort liste over lidt for selvstændige tømrersvende.

Ganske vist er disse arbejderes sympatier *ikke* økonomisk betinget, og de begrundes heller ikke som sådan af forfatteren, som bruger den økonomiske betragtningsmåde med mådehold. De bunder i den ældre statspatriotisme. Forfatteren bruger flere gange dette ikke helt heldige ord, som nok er en for snæver betegnelse. Netop blandt søfolk fandtes der sikkert en folkelig nationalfølelse, som var ældre end det 19. århundrede.

Man skulle kunne tænke sig, at fællesinteresse i søfartens flor i Hamborgs tjeneste kunne have ført skibstømrere samme vej som rederne, således som det skete i Flensborg i 1920, hvor storkapital og socialdemokrater fandt sammen netop på skibsværftet, men den marxistiske lære om en kulturel og politisk overbygning afhængig af økonomiske basis har nu engang sine grænser, hvad forfatteren ganske givet er klar over.

Kirkens direkte indflydelse på den nationale udvikling vil Japsen ikke tillægge stor vægt. Han har en fuldstændig rigtig dom om kirkegang som udtryk for socialt stade og stræb. *Er* man noget, »hører« man førstepræsten, mens ringere folk går til andenpræsten. Det samme kan iagttages i Flensborg, hvor den danske Helligåndskirke i lang tid var fattigmandskirke uden sogneret og aldeles uden anseelse. Derimod fremhæver Japsen *skolens* betydning, hvortil man dog må sige, at når skolen blev tysk, var det en følge af, at kirken var det i forvejen.

Om *slesvigholstenismen* siger Japsen, at den »var for dens fleste tilhængere i Slesvig et forsøg på at undgå en national stillingtagen«, »en nødudvej, der i slesvigernes ufærdige og indviklede nationale situation blev grebet med begærlighed«. Det lykkes ham at fremstille de forskellige strømme og tidvande, strømkæntninger og dødvande i de forskellige nationale og politiske løb med en klar fremhævelse af den åbenråske slesvigholstenismes særpræg. Man forbavses over, hvor længe det varede, inden den blev *tysk*. I skildringen heraf er meget en kritik af *Lauridsen*. Japsen er sikkert hist og her kommet det virkelige hændelsesforløb nærmere end Lauridsen, men det vigtigste er vel, at Japsen ser det fra et helt andet hjørne end denne. Således må enhver tid tage forløberens opfattelse op til nyt gennemsyn og se de samme hændelser i et andet lys og i en ny sammenhæng.

Fremstillingen af de undertiden ret indviklede forhold er klar og let forståelig. Kun i et enkelt tilfælde burde et ord (litterat) være forklaret i dets her særegne tyd. Japsens bog er et bevis på det rimelige i kravet om, at selv en videnskabelig historisk afhandling om et vanskeligt emne bør være skrevet umiddelbart forståeligt også for ikke på forhånd indviede lægfolk.

Også bogens *ydre* er smukt og godt, men forfatterens omhygge-

lige redegørelse for de *personlige* forbindelser får savnet af et personregister og stedregister til at føles stærkt og gør det umuligt i navnes mylder på halvtredje hundrede sider at følge én persons udvikling. Også personalhistorien er en vigtig port til forståelse af historien, ikke mindst Sønderjyllands. Historisk Samfund burde gøre et fællesregister til de af dets bøger, som savner dette hjælpemiddel.

Poul Kürstein.

Troels Fink: Ustabil balance.

Dansk udenrigs- og forsvarspolitik 1894—1905.

(Skrifter udg. af Jysk Selskab f. historie, sprog og litteratur 9).
Universitetsforlaget i Århus 1961.

På ca. 250 sider, fordelt på 20 kapitler, foretager den tidligere Århus-professor i historie med særligt henblik på Sønderjyllands historie, dr. phil. Troels Fink, en kulegravning af dansk udenrigspolitik i den halve snes år, der ligger mellem Estrups afgang som konsejlspræsident og I. C. Christensens overtagelse af denne post. Selv om Troels Fink forventer, at der i russiske arkiver og i det danske kongehus' arkiv vil kunne findes yderligere materiale til belysning af tiden, vil sådant næppe ændre billedet væsentligt. Forfatteren har ikke skyet nogen møje for at opspore alle akter i de tilgængelige arkiver, offentlige som private her i landet, og dertil de engelske, tyske og østrigske arkiver samt afskrifter fra zartidens russiske arkiver. Hele dette spredte materiale er behandlet med minutøs nøjagtighed for at belyse linjerne i dansk udenrigspolitik, skildre mændene, der lægger, henholdsvis følger disse linjer, og se dem på baggrund af og i sammenhæng med de europæiske hovedlandes udenrigspolitik i den anførte periode. Det er et vekselvis kluntet og elegant diplomatisk spil, der afdækkes, og man mærker forfatterens oplagthed og glæde ved at lægge det frem til beskuelse. Spillet er i enkelte faser ret kompliceret og læsningen derom følgelig ganske krævende, men fremstillingen bæres af en lysende pædagogisk evne og har derfor bud til alle udenrigspolitisk interesserede. Dertil kommer videre, at bogens hovedformål er at skildre forsvarspolitikken i sin udenrigspolitiske sammenhæng og omvendt udenrigspolitikken på forsvarspolitisk baggrund, således at også de partipolitiske tråde omkring forsvarsspørgsmålet, dette kardinalproblem i dansk indenrigspolitik, søges udredet. Og endelig har værket den særlige interesse for sønderjyske læsere og sønderjysk interesserede, at det nordslesvigske spørgsmål, især hvad angår Köllerpolitikken og optantspørgsmålet, berøres i relation til de større problemer i forholdet mellem Danmark og kejsertidens Tyskland.

I hele perioden efter 1870 fulgte dansk udenrigspolitik neutralitetslinjen. Anden mulighed forelå ikke. Den måtte være Estrups, højrekonsejlspræsidenten gennem 19 lange år, såvel som venstreføreren I. C. Christensens politik i tiden op mod den 1. verdenskrig. Om udenrigspolitikken i Danmark gælder det, at den i lange perioder og i udpræget grad i den af dr. Troels Fink behandlede var nogle få personers sag. Bag disse få stod i størsteparten af dette tidsafsnit udenrigsministeriets direktør, Peder Vedel, dansk udenrigspolitikks »grå eminence« i forrige århundredes tre sidste tiår, en imponerende skikkelse, hvis dybtgående biografi (af dr. Viggo Sjøquist) ligesom det foreliggende værk er udgivet af »Jysk Selskab for historie, sprog og litteratur« for få år siden. Peder Vedel var som hele sit slægtled og især de Nationalliberale, som han stod nær, dybt mærket af frygten for det Tyskland, der besejrede os i 1864. Deraf fik dansk neutralitet sin særlige tone, svingende mellem nødvendigheden af at gøre denne neutralitet akseptabel for Tyskland og ønsket om i givet fald at kunne værne den (forsvarsbevægelsen).

Som et særligt indslag i vor neutralitetspolitik dukker omkring århundredskiftet ideen om Danmarks neutralisering frem som en løsning, der i og med neutraliseringen efter forbillede fra Schweiz' og Belgiens internationale stilling samtidig kunne skabe en motiveret basis for forsvarspolitikken. Denne neutraliseringstanken udgør den røde tråd i Troels Finks skildring. Foregangsmanden for neutraliseringsideen var et af dansk fredsbevægelses store navne Frederik Bajer, som så tidligt som i 1882 fik stiftet »Foreningen til Danmarks neutralisering«, hvis navn kort efter ændredes til »Dansk Fredsforening«. Foruden at neutraliseringen skulle kunne medvirke til en løsning af forsvarsproblemet, havde man i visse kredse også forestillinger om, at den skulle kunne bidrage til en løsning af det sønderjyske spørgsmål. Især denne sidstnævnte forhåbning måtte i betragtning af Tysklands hele magtstilling forekomme ganske uvirkelig. Og det samme gjaldt indtil århundredskiftet selve neutraliseringstanken. Ganske vist stod I. C. Christensen i nogle år »Dansk Fredsforening« nær, men først ved systemskifteministeriets tiltrædelse i 1901 blev der under statsminister Deuntzers ledelse gjort et forsøg på at få neutraliseringen ind i praktisk politik. Det viste sig, at der i disse år var kræfter i de to østersømagter Rusland og (en kort tid) i Tyskland, for hvem en neutralisering af Danmark var ikke blot en akseptabel, men også en ønskelig politik under en ganske bestemt synsvinkel. Nemlig den, at disse to østersømagter ved at påtage sig garantien for Danmarks neutralisering fik kontrol over de danske farvande mellem Østersø og Kattegat, således at disse i givet fald kunne lukkes for andre magters skibe. Da en sådan mulig ensidig spærring af bælteerne stred afgjort mod Danmarks opfattelse af neutra-

litetspolitikken, og det hele måtte bringe landet i skæbnesvanger afhængighed af de nævnte magter, er det klart, at en neutralisering under de vilkår — hvad enten den kunne blive »garanteret« af de to nævnte stormagter eller blot blev »erklæret« fra dansk side med velvillig støtte fra de samme to østersømagter — ikke lod sig realisere. Men indtil dette kom til at ligge klart også for Deuntzer, udfoldede der sig et ganske spændende intrigespil, man kunne også i betragtning af de omkring århundredskiftet foreliggende udenrigs- og indenrigspolitiske realiteter tale om en slags skyggeboksnings. De færreste i samtiden havde muligheder for at gennemskue dette spil. Her er det, dr. Troels Fink sætter ind med sin fortjenstfulde forskning. I hans tidligere udsendte skildring af det følgende tidsafsnit, perioden 1905—09, »Spillet om dansk neutralitet«, er der noget af det store skæbnedrama, I. C. Christensens storhed og nederlag set gennem Lützens selvbiografi og dagbog. Det foreliggende værk savner en lignende dramatik, men giver til gengæld forfatteren lejlighed til at brillere i udredningen af et speget stykke taktik med mange små og enkelte store brikker. De — tilsyneladende — store var statsoverhovederne og andre fyrstelige personer, især den geskæftige tyske kejser Wilhelm II, der på så dilettantisk vis forvaltede det Bismarck'ske bo. Op mod århundredskiftet prægedes europæisk storpolitik af de to grupperinger, på den ene side den såkaldte triplealliance, omfattende Tyskland, Østrig-Ungarn og Italien, og overfor denne tomagtsforbundet mellem Frankrig og Rusland. Endnu i dette tidsrum måtte Tyskland vurderes som den dominerende fastlandsmagt, og målet for dansk udenrigspolitik måtte derfor være at skabe tillid hos vor nabostat med hensyn til oprigtigheden i vor neutralitetslinje. Vanskeligheden var den, at det officielle Tyskland nærede mistillid til Danmark. Denne mistillid byggede på to problemkomplekser. Det ene lå i det sønderjyske spørgsmål. Fra tysk side arbejdedes systematisk på at germanisere den i 64 erobrede landsdel, og man overvågede nøje alle kontakter mellem Danmark og de fraskilte landsmænd. Og dertil kom så kejser Wilhelms opfattelse af det danske kongehus med dets forgreninger i Rusland og England som arnesteder for antitysk virksomhed. Trods flere charmeoffensiver fra den tyske kejsers side lykkedes det ham ikke at overvinde disse fyrstelige familiers uvilje. Den var jo forholdsvis kendt i samtiden, som nok overbetonede dens betydning, også for så vidt som man tillagde denne uvilje et videre storpolitisk sigte i retning af forestillinger om, at Danmark skulle kunne skaffe sig revanche for tabet af Slesvig via disse dynastiske forbindelser. Det forekommer mig, at dr. Troels Finks fremstilling trods visse forbehold i nogen grad overdimensionerer statsoverhovedernes og fyrsteforbindelsernes rolle i udenrigspolitikens faktiske forløb. Deres ytringer fra breve og sam-

taler, malerisk iscenesatte møder på højeste plan med tilsvarende højtsvungne udtalelser giver kolorit over tidsbilledet og er et velkomment krydderi på de seriøse diplomatiske notevekslinger. Men disse pikanterier kan måske nok give læseren visse fejlagtige forestillinger om de rette proportioner. Ganske vist betød statsoverhovederne og deres familieforbindelser en del mere end i vore dage, og tydeligvis tillagde de sig selv overordentlig indflydelse. Men det var jo ganske andre faktorer, der bestemte det faktiske handlingsforløb. Dette viser skildringen af Nikolaj II's og Wilhelm II's planer og forhandlinger da også ganske tydeligt, men man savner i sammenhængen en placering af de økonomiske og erhvervsmæssige realiteter, hvis forløb ikke lod sig forstyrre af de diplomatiske overfladekrusninger. Det er sådanne kendsgerninger som den engelske og tyske industris kamp om markeder, den franske finansindflydelse i Rusland, Danmarks binding til det engelske marked.

Værkets tyngdepunkt udgøres af ministeriet Deuntzers historie. Et interessant billede tegnes af ministeriets chef i partipolitikens rænkespil og i storpolitikens jungle. Man forstår, at han og hans ærgerrige målsætning, på én gang at klare Danmarks udenrigspolitiske placering og løse forsvarsproblemet, måtte lide skibbrud. Man får et levende billede af rivningerne mellem de to militære ministeriers chefer, og man får endnu engang lejlighed til at beklage, at I. C. Christensen så grundigt har slettet sine spor i kildematerialet til tidens politik og taktik. Særdeles spændende er udredningen af den komplicerede situation under den russisk-japanske krig 1904—05, da den russiske østersøflåde passerer de danske farvande. Meget andet var værd at fremdrage. Også det handlingsmættede og skelsættende år 1905 giver forfatteren lejlighed til at vise mønstereksempler på kildekritik og læseren anledning til at beundre den elegant gennemførte fremlægning af stoffet.

Bogen oplives af en række morsomme illustrationer, der er med til at vise værkets spændvidde. Det er tilegnet Århus universitet i taknemmelighed. Man håber på en fortsættelse af værket frem til skæbneåret 1914.

A. Feilberg Jørgensen.

Sigurd Schoubye: Guldsmede-håndværket i Tønder og på Tønder-egnen 1550—1900.

Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 24, 1961, 357 sider, illustreret.

Studiet af Danmarks guldsmedekunst begyndte efter udstillingen i København 1879, hvor man for alvor så, hvor meget der var bevaret, og efter dens lukning blev det nyoprettede Dansk Folke-

museum stedet for de fortsatte undersøgelser. Det grundlæggende studium af stemplerne blev fremmet ved stadig mere omfattende fortegnelser, og navnene Bernhard Olsen, Jørgen Olrik og Chr. A. Bøje angiver stadierne i arbejdet. Yderligere fremskridt skete ved Jørgen Olricks store kataloger og ved udstillingerne i Kunstindustrimuseet, særlig den store i 1954. Sigurd Schoubyes arbejde hører til i denne mangesidede stræben efter at bringe klarhed og orden, hvor der før kun var kaos. På nogle punkter adskiller hans bog sig fra de foregående værker, idet den topografisk alene beskæftiger sig med Tønder og omegn, men til gengæld søger den at behandle dette område til bunds i alle enkeltheder. I det store og hele er det lykkedes. Det nordlige Vestslesvig er nu det bedst kendte danske område, når talen er om guldsmedearbejder. Undertiden mærkes det dog, at området er for lille, så vigtige detaljer, der tilfældigvis ikke kendes fra denne egn, ikke bliver omtalt.

Forudsætningen for Sigurd Schoubyes værk er et stort forarbejde i indsamling af stoffet, hvor det er forsøgt at registrere alle stedets sager af sølv og guld i museerne og hos private, men uagtet megen flid er det ikke lykkedes at få alt med. Begge steder vil der være materiale, der er undsluppet opmærksomheden, som det viste sig ved oppositionen, men intet arbejde af denne art bliver fuldendt, da ukendt stof stadig vil dukke op. Spørgsmålet har stor interesse, fordi enhver forsker stedse står usikker over for afgørelsen af, hvornår han har indsamlet så meget, at han er nået til en relativ fuldstændighed, der er tilstrækkelig til at belyse de problemer, han søger at løse. Så dygtigt har Sigurd Schoubye dog arbejdet, at der næppe vil være noget at finde, som afgørende vil ændre resultatet, når talen er om bevarede arbejder. Læseren vil være ham taknemmelig for hans flid og for de udmærkede billeder, hvori udbyttet af den er stillet frem.

Når det gælder kilderne til guldsmedens historie, har bogen ligeledes betydning ved at vise, at kulturforskningen ikke kan nøjes med de skrevne kilder alene, men også må inddrage genstandene som vidnesbyrd om fortidens liv. Tolkningen og forståelsen af tingene som kilder er imidlertid ingen let sag. Drejer det sig om sager fra historisk tid, bliver det opgaven at belyse de enkelte emner både ved genstande og ad litterær vej, men enhver museumsmand vil af egen erfaring bevidne, hvor vanskeligt det er at skaffe tilstrækkelige oplysninger om en tings brug, herkomst og ejer. Også denne opgave har Sigurd Schoubye løst så godt, som det kunne gøres, idet det må erindres, at det skrevne kildestof er begrænset af det snævre område, der er valgt, og på dette punkt mærkes det, at denne og andre lokalhistoriske afhandlinger ville have fået større vægt, hvis sammenligningsmaterialet var hentet også fra andre steder. Mindre godt er afsnittet om værktøjet og

den tekniske fremstilling lykkedes, men der foreligger heller ikke mange forarbejder at bygge på.

Resultatet af forfatterens flid er først og fremmest, at vor viden om de vestslesvigske guldsmedes arbejder og mestermærker er blevet væsentligt forøget. Det har vist sig, at selv Chr. A. Bøjes store fortegnelse med efterfølgende tillæg er ufuldstændig, og hvis man kunne gennemføre en tilsvarende grundig undersøgelse for hele landet, som nu foreligger for Vestslesvig, ville der sikkert vise sig lige så store mangler andre steder. Særligt kan det fremhæves, at Sigurd Schoubye ved at påvise tilstedeværelsen af guldsmede ude på landet har peget på et område, som Chr. A. Bøje er gået udenom, og eksempelvis kan det nævnes fra en hel anden del af Danmark, at guldsmedene i Odder ikke er omtalt i hans liste over stempler. De er ganske vist ikke mange, men deres mærker hører til i en liste, der skal være fuldstændig, og i tid ligger deres arbejder ikke længere tilbage, end at det skulle være muligt at fremskaffe prøver på dem, selv om de sidste krigsårs indsmeltninger har formindsket antallet.

Hvis der stilhistorisk skal være nogen mening i Sigurd Schoubyes afgrænsning af emnet, har Tønder med de omliggende småbyer besiddet en særlig stil, som adskilte denne egn fra andre, men at føre et bevis herfor forudsætter, at de tilgrænsende områder er lige så omhyggeligt undersøgt, og bogen ville have vundet i værdi, hvis den i stedet for at behandle en del af Sønderjylland havde taget hele landsdelens sølvsager op til vurdering og udskilt de forskellige grupper inden for dem. Spørgsmålet efterlades uløst, og heri ligger den største anke mod bogen. Det er ikke lykkedes at beskrive og karakterisere en særlig »Tønder-stil« i modsætning til det helhedspræg, hvormed arbejderne fra andre sønderjyske byer fremtræder. Mens de enkelte værksteders særtræk klart påvises, og det understreges, at det primitive og afhængige træffes hos de landlige guldsmede, mangler en sammenfattende beskrivelse af det, der er særegent for alle guldsmede i Tønder. Det er muligt, at man snarere må opstille de nordslesvigske arbejder som en særlig gruppe modsat Nørrejyllands og Holstens, sammenholdt af indbyrdes efterligning, efterstøbning af modeller etc., ligesom man på andre områder finder et tilsvarende fællespræg. Man vil imidlertid ikke nå til holdbare slutninger, før store dele af landet er blevet gennemarbejdet på samme måde som Tønder-egnen. Foreløbig må man nøjes med at fastslå, at de større værksteder i Tønder hver har haft sin egen stil, uden at det er muligt at finde fælles tilknytningspunkter, som ikke kan findes andre steder i Sønderjylland.

Det følger af Tønders beliggenhed, at spørgsmålet om fremmed indflydelse naturligt rejser sig. Den har ikke været større end andre steder i Danmark, men denne side er så lidt behandlet her-

hjemme, at det ikke kan bebrejdes Sigurd Schoubye, at han ikke har trukket det mere frem. Der mangler en forudgående drøftelse på et bredere grundlag, som Norge ejer i Nordsjøkulturen (1956). Emnet blev også drøftet på etnologmødet i Lund 1957, og Tønder vil sikkert kunne give værdifulde bidrag til løsningen af problemet. Forholdet mellem den fremmede påvirkning og den stedlige omdannelse af den vil med udbytte kunne studeres i Tønders sølv-tøj, særlig i sagerne fra tiden omkring 1800.

En anmelder vil altid fremhæve det, hvori forfatterens anskuelse afviger fra hans, og en kritik føles mere tungtvejende end en tilslutning. Der er derfor grund til at fremhæve, at selv om der her er anført flere mangler, og andre kunne føjes til, som det skete ved oppositionen, overskygges de af bogens mange gode egenskaber. Bag arbejdet ligger en alvorlig stræben efter en kritisk behandling af et vanskeligt stof, og bogens anerkendelse som disputats er velfortjent.

Helge Søgaard.

H. Hejselbjerg Paulsen: Sønderjydske Psalmesang 1717—1740.

Fra Ægidius til Pontoppidan. En kirkehistorisk undersøgelse. Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 27. Christiansfeld 1962.

De af Fjelstrup-præstens, pastor Hejselbjerg Paulsens venner, som gennem de senere år fik lov at kigge ind i hans studereværelse og læse noget af det, han da arbejdede på, kom til at længes efter, at en færdig bog skulle blive resultatet af hans arbejde. Thi det var klart, at der her var grebet fat på noget centralt og såre interessant inden for slesvigsk historie; her var set sammenhænge og problemer, som hidtil havde været uopdagede. Og vi ventede os noget af dette arbejde. Så meget glædeligere var det i sommer at få det færdige værk med ovenstående titel i hænde og efter læsningen at kunne sige, at vore forventninger ikke var blevet skuffede. Pastor Hejselbjerg Paulsen, der med dette sit arbejde vandt den theologiske doctorgrad ved Københavns Universitet, har her om en side af slesvigsk åndshistorie virkeligt givet os en bog af vægt og format.

Og det, som her vejer til, er det store ukendte materiale, som forfatteren har hentet frem af vore arkiver — helt ny viden om personer og sammenhænge, som mange tænkte, der ikke kunne vides mere om — samt forfatterens evne ikke blot til at se nye spørgsmål i historien — for dem er der jo nok af i hvert århundrede — men også til at tage gamle spørgsmål op, som mentes uddebatterede, og endelig hans mod til at give disse et helt nyt svar, der kaster nyt lys over tingenes sammenhæng.

Sønderjydske salmesang i det korte åremål fra 1717 til 1740 —

kan der virkelig skrives en bog på over 400 sider om dette emne? Ja, pastor Hejselbjerg Paulsens arbejde viser, at når man trænger til bunds i teksterne, både de trykte og — ikke mindst — de skrevne, så er den sønderjydske salmesang i netop denne periode et overordentligt frugtbart emne, der fører os midt ind i tidens åndelige liv i vor landsdel. Så lille et land Slesvig er — og så har her været levet så stærkt og mangfoldigt, som denne salmebog viser! Mon ikke slesvigsk liv i dag i intens, åndelig fylde står langt tilbage for livet i den her skildrede tid?

Bogen bringer efter to indledende kapitler om d. 17. århundredes kirkeforhold og nogle små, tidlige salmesamlinger den første virkelige behandling af Varnæs-salmebogen fra 1717, som er givet. Som den nuværende præst i Varnæs sogn, hvor denne for sin tid betydelige salmebog brugtes helt til 1882, kan anmelderen kun glæde sig over det dygtige forskningsarbejde, der her er ydet, og over den mængde ny viden, her fremdrages til belysning af salmesangen og dermed af en vigtig side af gudstjenestelivet i et slesvigsk sogn for 250 år siden.

Dernæst følger kapitlet om den samlesang, som Varnæs-præstens yngre fætter Enewald Ewald fra Højst var med til at sætte i gang i 1720'erne. Vigtigst er her forfatterens genopdagelse af Ewalds nu helt ukendte salmesamling fra 1721 — der kendes i dag ikke eet eneste eksemplar af bogen; men at den har eksisteret, og hvad den har betydet, vises udfra et minutiøst arbejde med tidens kilder.

Endelig når forfatteren til sit kapitel om Brorsons salmer. Dette er måske bogens vægtigste og i alt fald det, der vil fremkalde mest diskussion, fordi det søger at påvise, at vor hidtidige forestilling om Brorsons salmedigtningens tilblivelse er forkert. Ikke i Tønder, men allerede i Randerup, ja, endnu tidligere i Bedsted og Løgumkloster må Brorson have begyndt at digte. Og ikke i 1732, men i et tidligere, nu uvist år er hans salmer første gang blevet trykt. Selvom forfatteren desværre ikke kan fremlægge noget af de før 1732 formodede Brorson-tryk — intet sådant kendes i dag — ser jeg ikke, at man kommer udenom hans indgående argumentation for, at Brorsons salmer er blevet til langt tidligere end hidtil antaget og på en anden baggrund, og at altså den pietistiske vækkelses gennembrud foregår anderledes end formodet. I alt fald bør hans påstand her ikke tilbagevises blot, fordi den revolutionerer vor gængse Brorson-kronologi. Men den fortjener en grundig prøvelse ved at blive taget alvorligt som arbejdshypotese for videre forskning — og det har jo før vist sig, også i kirkehistorien og i fromhedslivets historie, at virkeligheden var en ganske anden end almindeligt antaget.

Pastor Hejselbjerg Paulsen slutter sit store værk med nogle mindre kapitler bl. a. om Pontoppidans salmebog fra 1740 — også

herigennem kastes lys over Brorson-problemerne — og om den hidtil ganske glemte sønderjydske salme-oversætter Jes Jørgen Jessen, der i d. 18. århundrede nævnes på linje med Brorson og trods sin senere ubekendthed må have haft en stor betydning for den her behandlede salmesang.

Men over bogens hovedemne må vi ikke glemme dens indledende kapitel om baggrunden, de kirkelige forhold her i landsdelen i d. 17. århundrede. Selvom forfatteren her går mere summarisk til værks, er her dog rørt ved betydningsfulde problemer, f. eks. gudstjeneste-sproget i vore sønderjyske kirker: at det i mange flere tilfælde end antaget må have været tysk. Eller gudstjeneste-ordningen med liturgi og bestemte, faste salmer. I dette kapitel er fremdraget forhold, som meget gerne må lokke andre forskere — forskere, der ikke blot vil kunne øge vor viden om gammelslesvigsk kirkeliv, men ganske givet også vil komme til at vise os et ret uventet billede af selve vort slesvigske folks gudstjenestesyn. At påvise, hvor uprotestantisk kultisk og gammelkirkeligt, middelalderligt dette syn — og dermed også hele kristendomssynet — har været endog langt op imod vor egen tid, bliver denne kommende forsknings opgave. Men pastor Hejselbjerg Paulsen har her allerede antydnet det og set, hvor andre lærde mænd fremtidigt må sætte ind. Også dette er en af hans fortjenester, som bør noteres i en omtale af hans indholdsrige doktordisputats. Og det er vel ingenlunde den ringeste ære for et historisk arbejde, når det kan siges om det, at det ikke løser alle problemer, men dels ved sine hypoteser, dels ved sin påvisning af ny problemer indbyder til fortsat forskning.

Hvor glædeligt her at se, at vort geografisk så begrænsede land Slesvig atter har kunnet afgive stof til et så stort videnskabeligt arbejde! Slesvigs land er i åndelig og historisk henseende sandeligt meget stort! Og til slut: hvor meget af denne bogs indhold bygger ikke på gamle bogtryk og håndskrifter, der kun ved et tilfælde har undgået tilintetgørelsen! Må dette ikke opfordre læserne til omhyggeligt at vare på alt, hvad de endnu har liggende af denne slags gamle sager, og helst lade det komme i de rette lærde hænder!

Urban Schrøder.

Bognyt

Hans H. Worsøe: Grundbog i slægtshistorie.
Udgivet af Køng Folkehøjskole 1962, 48 sider.

Den voksende interesse for slægtshistorisk arbejde har medført, at Køng højskole har kunnet afholde et velbesøgt feriekursus over dette emne med arkivar H. Worsøe som leder. Med henblik på dette kursus udarbejdede arkivar Worsøe en lille grundbog, som højskolen har ladet trykke, og som den sælger til en desværre meget høj pris. Det er en god og let forståelig bog, der fortjener stor udbredelse, især i kongeriget, hvor man ikke tidligere har haft en vejledning for begyndere i emnet. I de første kapitler redegør forfatteren for de forskellige måder, ahnetavler og efterslægtstavler kan opstilles på, noget der ofte volder begyndere bryderier, og i de sidste kapitler redegøres så for de kilder, hvoraf oplysninger vedrørende vore forfædre kan hentes. Det tilrådes, at man skal omgås familietraditionen lidt varsomt, ligesom der peges på, at såvel trykte fremstillinger som det arkivalske materiale må benyttes med kritik — gode råd, som slægtforskerne vel nok til tider ser lidt stort på. Her i Sønderjylland har bogen især værdi for dem, hvis slægt forgrener sig til kongerigske egne, idet de arkivalier, man skal gå til der, ikke er helt af samme art som de hjemlige.

P. K. I.

Folk fra Ribe amt. En samling skildringer
redigeret af H. K. Kristensen, 1962, 118 sider.

Denne samling af levnedstegninger er først og fremmest beregnet på skolebrug, og både udvalget og udformningen af dem må ses ud fra denne synsvinkel. Princippet for udvælgelsen har været at medtage sådanne fremtrædende personligheder, der ved fødsel eller ved deres virksomhed har været knyttet til Ribe amt. Det har derfor sikkert også voldt redaktøren lidt hovedbrud at vælge, hvem der skulle med, når bogens omfang er så begrænset, som det er. Erhvervslivets og administrationens folk er herved nok kommet lidt til kort, idet der blandt de 24 biograferede kun findes fire, som kan henregnes blandt disse befolkningsgrupper; resten omfatter folk, der har gjort en indsats på åndslivets område. Det er en god idé, man har fået i Ribe ved at udsende en sådan samling biografier, der, letlæste som de er, sikkert vil bidrage til at øge skolebørns og de unges interesse for deres hjemcogns historie. Vi må håbe, at sønderjyske lærere snart kan få en lignende samling at krydre

deres undervisning med. Iøvrigt har adskillige af levnedsskildringerne stor interesse for sønderjyderne, f. eks. dem af Hans Schack, Ludv. Schröder, H. F. Feilberg og af Maren Sørensen, Valsbøl. Mærkværdigvis findes H. A. Brorson ikke blandt de biograferede.

P. K. I.

Hans Holten Lützhøft: Slægten Lützhøft.

1. del, 2. udg. 1-5 slægtled.

I 1936 udsendte civilingeniør Hans Holten Lützhøft en bog på 125 sider om slægten Lützhøft 1610—1936. I denne bog gik ingeniør Lützhøft ud fra 2 slægter Lützhøft, én i Schaalby i Kalleby sogn ved Sliens nordbred og én i Kiesby, Boren sogn i Angel, uden at disse kunne sættes i forbindelse med hinanden.

Siden da er forløbet 25 år, og ingeniør Lützhøft har i den tid arbejdet videre med familiehistoriens problemer og fundet så meget nyt, at en ny udgave var påkrævet. Det er således nu lykkedes at sætte de to grene i forbindelse med hinanden, idet det bl. a. gennem skiftet efter Johan Lützhøft i Schaalby († 1716) er påvist, at Kiesbygrenens stamfader Jes Lützhøft (ca. 1694—1764) er søn af denne. Efter denne påvisning føres slægten tilbage til Jes Nissen, kaldet Lützhøft f. ca. 1610 † 1705, fæster af en gård i Schaalby under St. Johannes kloster i Slesvig.

Det er slægtsforskerens hovedopgave at fremskaffe filiationsbeviset, d. v. s. at dokumentere, at de anførte slægtskabsforhold er rigtige. Dette forstår ing. Lützhøft tilfulde og er derfor ikke faldet for fristelsen til at fremsætte mere eller mindre løse teorier om Jes Nissens herkomst, hvor fristende det end måtte være. Efter en gennemgang af mulighederne for at henføre afstamning til byen Lützhøft øst for Flensborg, hedder det:

»Det her fremdragne afgiver jo ikke noget formeligt bevis med hensyn til vor slægts udspring fra landsbyen Lützhøft; et sådant kan det heller ikke ventes muligt overhovedet at præstere med de sparsomme kilder, der er efterladt os, — men det sandsynliggør i høj grad, at Jes Hansen i Lützhøft har været stamfader for slægten Lützhøft, — hvordan den genealogiske forbindelse så har været«.

Denne Jes Hansen er død før 1579, formentlig ret ung, og efterlader sin gård, der hørte under St. Jørgens Hospital, til sin søn Hans Jessen, der imidlertid dør allerede 1587, hvorefter hans enke gifter sig igen. Det kan vel godt røbes, at ing. Lützhøft har arbejdet med den interessante teori, at Hans Jessen har haft en yngre broder Nis, der har været barn ved faderens død. Han har så fået ophold på gården, men har måttet søge andetsteds hen efter broderens død. Han har derfor fået tilnavn efter hjembyen og er senere blevet fader til Jes Nissen Lützhøft i Schaalby. Teorien er sandsynlig, men man må alligevel komplimentere ing. Lützhøft for ikke at have medtaget den i bogen.

Bogen indeholder et stort materiale om de 5 behandlede slægtled og bringer som bilag 3 af de betydeligste dokumenter, bl. a. Johan L.'s

store skifte fra 1717 (hvor man blandt de 6 bøger bemærker en »Lof-Buch«: Jyske lov?) Det er sjældent, at der kommer danske slægtsbøger med så meget sydslesvigsk stof, og alene af den grund fortjener bogen at bemærkes, men mindst lige så meget p. g. a. forfatterens klare og redelige fremlægning af stoffet.

H. Worsøe.

Jens Aa. Morthorst: Slægten Morthorst, Sorø 1962, 40 sider.

Skytten på Eriksholm, Jens Aage Morthorst, har ved slægtens hjælp kunnet udsende en stamtavle over sin fædrene slægt, hvis først kendte mand, Hans Morthorst, bliver begravet i Haderslev den 17. oktober 1709. Som dennes søn anfører forfatteren den Hans Morthorst, hvis søn Jacob bliver døbt (ikke som anført i bogen født) i Haderslev den 2. februar 1738. De to årstal berettiger ikke uden videre til at antage, at Hans Morthorst den yngre er søn af Hans Morthorst den ældre, han kan lige så vel være en sønnesøn, så der skal indskydes f. eks. en Claus mellem de to Hans'er. Jeg har i øvrigt ikke fundet nogen påviselig forbindelse mellem de to, men den er vel sandsynlig. Slægten har stærk tilknytning til Sønderjylland, således er alle i de første seks slægtled fødte i vor landsdel, men også i de følgende slægtled er Sønderjylland stærkt repræsenteret.

Slægtstavlen anfører personernes fødsels- og dødsdata, men desværre hverken fødestedet eller dødsstedet, ligesom vielserne savnes. Selv om det ofte vil være forholdsvis nemt at finde frem til såvel fødested som dødssted, er det dog ikke muligt i alle tilfælde, hvorfor det stærkt må beklages, at de ikke er medtaget. Det er mere forståeligt, men lige så beklageligt, at vielserne er udeladt. Det kan måske undskyldes med, at de ikke har været eftersøgt.

Disse mangler til trods er den lille bog med sine 275 slægtsnumre en værdifuld forøgelse af vor sparsomme slægtstavlelitteratur.

Olav Christensen.

C. J. Sønnichsen: Stamtavle over slægten Sønnichsen fra Braderup mølle samt nogle efterslægtslinier, 1955, 133 sider + 4 tavler.

Forf. skriver i sit forord, at bogen mere er blevet et slægtsregister end en stamtavle og hentyder vel herved til, at det ikke er lykkedes ham at meddele så mange oplysninger, som han kunne have ønsket. Men en slægtshistoriker bliver aldrig færdig, og det skal ikke bebrejdes forfatteren, at han efter mange års flittig forsken har ønsket at fremlægge sine og sine medhjælperes resultater på tryk. Hans slægtsbog er blevet et meget anseligt værk og er så ubetinget en berigelse af den sønderjyske, ikke alt for omfangsrige, personalhistoriske litteratur. Sønnichsen-slægten var en udpræget møllerslægt, som til forskellige tidspunkter har haft mange af møllerne i Tønder amt i forpagtning, henholdsvis ejet dem. Det gæl-

der Krus-mølle i Felsted sogn, Braderup, Sønder Løgum og Ladelund møller syd for den nuværende grænse samt Tønder vandmølle, og møllernes dotre blev indgiftet på andre møller f. eks. Hellevad og Åbenrå. I afsnittene om kvindeliniernes efterslægt finder man iøvrigt oplysninger om mange kendte vestslesvigske slægter, bl. a. Beyer, Carstensen, Dethlefsen, Feddersen, Hinrichsen og Pørksen. Desværre har der i den ellers så smukke bog indsnøget sig en del trykfejl, hvoraf kun en del findes anført i rettelleslisten bag i bogen. Stednavnene har voldt forf. en del besvær. De sydslesvigske stednavne er stort set anført med deres tyske navneform, hvilket ser lidt mærkeligt ud i en dansk bog. En navneform som Angelen — Angel ser mærkelig ud både i danske og tyske bøger.

P. K. I.

Harboe Kardel: Geschichte des Haderslebener Seminars von 1884-1920. Åbenrå 1962. 192 sider.

Der findes i forvejen en del skolehistorier fra Haderslev. Ud over de sædvanlige skoleprogrammer og skoleblade (af hvilke Haderslev-Samfundets årsskrifter må regnes blandt de fornemste i landet) findes der historiske behandlinger både af byens folkeskolevæsen og af den lærde skole. Nu er turen så kommet til seminariet. Ganske vist gælder det her anmeldte arbejde kun seminariet i de første 36 år af dets tilværelse. Man skulle synes, at det var et kort åremål at skrive en bog om, men i et tysk skrift har det været naturligt at standse med seminariets ophør som tysk uddannelsesinstitution. Haderslev Statsseminarium regner jo også sin fødselsdag fra genforeningsåret 1920. Skellet ved overgangen fra tysk til dansk institution har måske intetsteds i Sønderjylland været skarpere end ved seminariet i Haderslev, thi her blev der ikke som ved andre skoleformer tale om en overgangsperiode.

Dog var ikke alene det nationale skelsættende; der var også en himmelvid forskel på dansk og tysk måde at lede et seminarium på. I én periode kunne stedet ligefrem betegnes som preussisk mønsterseminarium. Eleverne måtte finde sig i jævnlige inspektioner i deres logis, de skulle være hjemme på deres værelser kl. 21 om sommeren og kl. 20 om vinteren, og deres værter ude i byen måtte ikke udlevere gadedørsnøglen til de logerende! Nu var tiden selvfølgelig en anden dengang, men noget lignende ville man vel ikke kunne møde på samtidens danske seminarier.

Om årsagen til seminariets oprettelse i 1884 kan der vel ikke herske tvivl. Den var en bebudelse af skoleforordningen i 1888, som de preussiske skolemyndigheder havde stilet hen imod i årene efter 1878. Uroen i forholdet mellem Tønder seminariets tyske og danske afdeling har kun kunnet virke fremmende for disse bestræbelser. Haderslev seminarium blev således et tysksproget seminarium, og eleverne skulle kun kunne fortælle bibelhistorie og fremsige Luthers katekisme samt 20 salmer på dansk, idet religionsundervisningen også efter 1888 foregik på dansk

(i landsognene af hensyn til kirkesproget). Befolkningen betragtede derfor fra første færd seminariet som en fortyskningsanstalt.

Harboe Kardels bog om det tyske seminarium i Haderslev fremtræder i et tiltalende udstyr med mange gode illustrationer, og fremstillingen tilstræber en saglig behandling af emnet. Bogens første fjerdedel behandler stedets historie og er forfattet af udgiveren. Derefter følger en række mindre bidrag af forskellige dimittender og små biografier af seminariets lærere. Næste afsnit er viet en omtale af de kendteste blandt dimittenderne, f. eks. Flensborgs historiker Chr. Voigt, den hjemmetske publicist Erich Schlaikjer, forfatteren Chr. Tränckner, samt af de nulevende skolekonsulent Friedrich Christensen og overregeringsråd Axel Henningsen. Sydslesvigeren Julius Bogensee findes også omtalt i denne serie: »Sein Leben war durch das Grenzland geprägt, dem er entstammte, und das er liebte«.

Bogen slutter med en dimittendfortegnelse og Axel Henningsens erindringer fra seminarietiden. Til slut et par anker: indholdsfortegnelser uden sidetal, og der savnes registre!

Gg

Wilhelm Rust: Die Geschichte des gewerblichen Schulwesens der Stadt Flensburg von 1815–1962.

Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte e. V. Nr. 15

Det er en smuk og velskrevet bog på 148 s., udarbejdet af Gewerbeoberlehrer *Wilhelm Rust* i anledning af indvielsen af Flensburg bys nye »Berufsschule« (Teknisk skole), der fandt sted i 1957. Den giver en fyldig og sammenhængende oversigt over en skoleform, som i vore dage hører ganske organisk med til unges uddannelse; den beretter indgående om idealistiske læreres og håndværkeres indsats gennem 150 år til dygtiggørelse af byens lærlinge, så de kunne blive dygtige borgere. Der berettes om de vanskelige arbejdskaar, disse skoler har haft, især med at skaffe penge, plads og interesse for sagen — også hos mestrene. Undervisningen var jo ikke obligatorisk, og den foregik hver søndag eftermiddag!

Industrialiseringen i 19. årh. medførte større krav til lærlingeuddannelsen, og den nye »Gewerbeordnung« fra 1869 bragte mange vanskeligheder i forholdet mellem mester og lærling. Det blev klart, at den tekniske skoles undervisning måtte gøres obligatorisk, hvis den skulle blive effektiv, hvilket dog først blev gennemført i 1913. Interessant er det at læse om skolens udvikling op imod 1900, hvor man ser byens vise fædre med overborgmester *Toosbüy* i spidsen holde igen over for kravene fra regeringen; man får i tilgift et udmærket indtryk af overborgmester *Toosbüys* personlighed.

At man allerede o. 1910 havde øje for dansk håndværks høje stade, er ikke uinteressant, når man sammenligner med forholdene i dag.

Man forstår, at de to frygtelige krige må have haft uheldig indflydelse på skolens udvikling, men må så værdsætte den energi, hvormed man efter 1945 tog fat på genopbygningen og udbygningen af byens tekniske skoler. Den gamle danske latinskole i Klostergangen var for længst tidssvarende; man under de unge af i dag den nye og i alle henseender vel indrettede »Berufsschule«. —

Th. M.

V. E. Clausen. Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1650–1870. København 1961, 264 sider, ill.

I serien Danmarks Folkeminder er der i 1961 udsendt et rigt illustreret værk om danske kistebreve. Forfatteren, V. E. Clausen, søger at give en fuldstændig oversigt over alle kendte folkelige danske træsnit i etbladstryk, men selv om bogen rummer 578 numre, er det næppe sandsynligt, at den blot tilnærmelsesvis omfatter alle de tryk, som gennem et par hundrede år er blevet udsendt i denne genre.

Emnet har tidligere været behandlet blandt andet i 1941 og 1948 i Sprog og Kultur af bibliotekar Johs. E. Tang Kristensen, Nørresundby, der omtaler 318 etbladstryk. Selv om Clausens arbejde rummer 578 numre, er der kun tale om ganske få nye tryk, idet de nytilkomne numre væsentligst omfatter varianter, og bogens særlige værdi ligger derfor i en mere udførlig beskrivelse af trykkene.

Træsnittet er den ældste kendte form for mangfoldiggørelse af billeder. Det kendes i Europa tilbage til slutningen af 1300-årene. Efter bogtrykkerkunstens opfindelse tog bogtrykkerne træsnittet i deres tjeneste til illustration af bøgerne, men de udsendte også etbladstryk, som derved fik en langt større udbredelse og en mere håndværksmæssig karakter.

Det ældste kendte danske træsnit er fra 1505 og findes forrest i den af Gotfred af Ghemen i dette år trykte sjællandske lov, men vi skal helt hen til 1650, inden vi møder et enkeltbladstryk. Det er trykt i København af Melchior Martzan, Danmarks første avisudgiver. Der skulle imidlertid hengå endnu over 50 år, inden der bliver tale om egentlige danske folkelige træsnit, men fra op imod 1700 og til omkring 1800-årenes midte florerede træsnittene og spredtes landet over.

Sønderjyllands bogtrykkere er godt repræsenteret. Af de i bogen omtalte 578 tryk stammer to fra Christian Friederich Holwein, der fra 1740'erne til 1766 var bogtrykker i Flensborg, 25 fra Hinrich Luckander, der fra 1759 til 1792 var bogtrykker i Haderslev, og 50 fra dennes efterfølger, Jens Seneberg, der drev bogtrykkeriet i Haderslev fra 1793 til 1829. Enkelte af de til Seneberg henførte tryk hidrører sikkert fra Luckander, idet denne på andre af sine tryk som hjemsted også benytter »Haderslev, at bekomme i bogtrykkeriet« eller lignende*, medens atter

*Olav Christensen: Haderslev bys første bogtrykker, Hinrich Luckander, 1759—1792. Haderslev 1959, (nr. 87, 97, 116, 121 o. s. v.).

andre sikkert skyldes Senebergs søn, Heinrich Seneberg, der overtog trykkeriet i 1829.

Op imod 80 af de i bogen omtalte tryk hidrører således fra vor lille landsdel, et nyt bevis på, hvor aktive bogtrykkerne her har været. Mærkeligt nok er Tønder-bogtrykkerne ikke repræsenteret blandt trykkerierne, men det skyldes sikkert kun, at trykkene derfra alle er gået tabt eller i alt fald ikke er at finde i nogen offentlig samling.

Selv om forfatteren har pløjet dybt, vil der selvfølgelig også i fremtiden dukke tryk frem, som ikke findes i denne oversigt. Haderslev byhistoriske Arkiv er således ejer af en variant til nr. 495, som tydelig bærer præg af at have siddet i et kistelåg, og desuden ejer arkivet et eksemplar af nr. 164.

Olav Christensen.

Poul Kürstein: Domkirken i Slesvig.

Dansk Boghandel, Flensborg, 1962, 43 sider, ill.

Kürsteins netop udkomne lille skrift bærer undertitlen: Mænd og minder i Sankt Peders Katedral. Det vil altså ikke konkurrere med afdøde museumsinspektør Fritz Fuglsangs kunsthistoriske vejledning for besøgende i kirken, men fortæller om mennesker og hændelser, knyttet til kirken. Skriftet bygger på megen lærd læsning, men særlig farve får det gennem de glimt af stedets egen tradition, der her og der kommer frem. Her fortælles bl. a. om de dramatiske begivenheder omkring Erik Plovpenning og Abel, om Godske Ahlefeldt, den sidste katolske biskop, og billederne af generalsuperintendenterne Adler og Kaftan giver stof til refleksion over det danske modersmåls skæbne og en vurdering af de to mænds indflydelse. I skildringen af Kaftan bygger Kürstein på de væsentlige oplysninger om hans stilling til det danske sprog, som Hausers »Preussische Staatsraison und nationaler Gedanke« i 1960 gav. Der er megen god oplysning at sanke i denne bog forud for et besøg i domkirken eller til uddybning af et besøg der. Skriftet er tilegnet pastor H. F. Petersen, Satrup.

K. F.

Gunnar Sandfeld: Thalia i provinsen.

Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur.

Universitetsforlaget i Aarhus, 1962, 403 sider, ill.

Bogen giver en skildring af provinsteaterlivets forhold, fra jernbanens fremkomst bedrede forholdene for de rejsende selskaber, til teatrets ene farlige konkurrent, filmen, kom, og den anden, radioen, var på vej. Hovedvægten er lagt på skildringen af forholdene i Jylland og bygger på omfattende arkivalske studier og gennemgang af et vældigt materiale inden for tidsskrifter, ugeblade og aviser. Der ligger et imponerende arbejde bag denne bog. Udover at tjene sit egentlige formål har den bevaret træk af begrebet »provins« i almindelighed. Her skal ingen anmeld-

delse foretages, men der er grund til at gøre opmærksom på, at der i to afsnit gives væsentlige, nye oplysninger vedrørende turnerende selskabers og kunstneres forhold i Sønderjylland i tiden fra 1864—1914, ligesom der fortæller om den nationale brydnings indgriben på dette område, en indgriben, der i mangfoldige tilfælde tvang sønderjyderne til at finde teateroplevelsen i det, de selv kunne skabe — dilettantforestillingen — eller til at søge den i Ribe, Vamdrup eller Kolding.

K. F.

**Chr. Stenz: Sønderjyllands Historie, 2. udg.,
Nyt Nordisk Forlag, 1962, 164 sider, ill.**

Det er glædeligt, at der har vist sig at være så god brug for denne vederhæftige oversigt over Sønderjyllands historie i skoler, ungdomsskoler og blandt historisk interesserede mennesker, at førsteudgaven fra 1958 allerede nu kan følges op af denne anden udgave. Oplysningerne er ført ajour til 1961. Udover en almen, udførlig litteraturfortegnelse findes der nu litteraturangivelse til hvert afsnit i bogen, en forbedring med henblik på de elevopgaver, Stenz i bogens slutning giver ideer til.

K. F.

Noter og nyt

Chr. Maibøll.

Lærer Chr. Maibøll, en af Sønderjyllands allerflittigste personalhistorikere, er den 4. februar 1962 afgået ved døden i en alder af knap 79 år. Han var alsinger af fødsel, født den 29. maj 1883 i Ulkebøl sogn, og han nærrede livet igennem en dyb og usvækket kærlighed til sin fødeegn. Da skæbnen gik ham imod, og han mistede hørelsen, blev denne kærlighed inspirationen til et meget omfangsrigt og dygtigt personalhistorisk forfatterskab.

Efter endt skolegang i Ulkebøl kom den begavede dreng på præparandanstalten i Åbenrå og kunne efter et par års forberedelse her i 1900 optages på seminariet i Tønder. I Tønder-årene boede han hos dr. Ludwig Andresens forældre og lærte her den senere så kendte historiker at kende. Han fik sin eksamen som lærer i 1903 og blev nu enelærer i Mejby i Lintrup sogn, nær den gamle grænse, og virkede her — afbrudt af deltagelse i den første verdenskrig — indtil 1920, da han kaldedes til lærer i Jejsing. Maibøll kunne arbejde i det stille, og derfor har det måske ikke voldt ham større vanskelighed som dansksindet at virke som lærer i den preussiske skole. Stiltfærdigt udførte han sit arbejde i skolens tjeneste til sine foresattes tilfredshed, men skjult for dem var han Flensborg Avis' lokale medarbejder. Havde myndighederne faet kendskab til denne hans virksomhed, ville han have været blandt dem, der havde fået valget mellem afskedigelse eller forflyttelse sydpå.

Fra sin tidligste ungdom nærrede Maibøll stor kærlighed for cyklesporten, og endnu højt oppe i årene cyklede han frem og tilbage mellem Jejsing og landsarkivet i Åbenrå for at dyrke sin anden store kærlighed — personalhistorien. I en lille menneskealder var han medarbejder ved tyske cykleblade, især Rad Welt, og mange af tidens store cykleryttere var hans personlige bekendte og venner, som han traf sammen med på sine rejser til København og Berlin, og som han førte en omfangsrig korrespondance med. Så kendt var Maibøll inden for cyklesportens verden, at der i 1929 på Ordrup-banen, til ære for ham, kørtes et »C. Maibøll-løb«. Som et udslag af denne sin interesse har han leveret forskellige bidrag til cyklesportens historie; han har bl. a. skrevet om vennen Thorvald Ellegaard, vel Danmarks navnkundigste cyklerytter, og har udarbejdet »Dansk Bicycle Clubs Historie 1881-1931«.

Efter at Maibøll i 1929 havde måttet søge sin afsked som lærer på

grund af svigtende høreelse, begyndte han sit personalhistoriske arbejde, og han blev efter landsarkivets oprettelse i 1933 snart en af læsesalens flittigste gæster. Vel kan han være nået ud til det største publikum med sine sportshistoriske bidrag, men det bliver vel næppe dem, der vil bevare hans navn for eftertiden. Det bliver utvivlsomt hans utallige personal- og lokalhistoriske arbejder, hvoraf en del er trykt i »Sønderjysk Månedsskrift«, andre i »Personalhistorisk Tidsskrift« og i »Fra Als til Sundeved«. Endvidere er trykt hans egen slægs historie: »Maibøll-slægten fra Als gennem 300 år« (1944) og »Skotøjsfabrikant Jørgen Andresen Petersen og hustru Meta Marie Frost. Deres slægt og efterkommere« (1946). Hans største bedrift på det personalhistoriske område er dog uden tvivl hans mange utrykte manuskripter, der opbevares i landsarkivet, og hvoraf især skal fremhæves de meget omfangsrige arbejder over H. P. Hanssens mødrene slægt (166 s.) og over Paulsen-slægten fra Lille Emmerske (160 s.). Nævnes skal også hans store samlinger til Sønderborgs personalhistorie og hans gårdhistoriske bidrag fra Hørup sogn, samt registrene til Sønderborg, Lysabild, Hørup og Ulkebøl kirkebøger. En del af de mange manuskripter findes i kopi i København på Frederiksberg Bibliotek og på Det Kongelige Bibliotek, og her i Sønderjylland vil en næsten komplet samling blive anbragt i Sønderborg Bibliotek, ligesom der på sognerådskontorerne i Lysabild, Ulkebøl og Hørup, ifølge testamentarisk bestemmelse, er placeret registre til eller afskrifter af de respektive sognes kirkebøger. Det er tusinder af tætskrevne sider, Chr. Maibøll gennem årene har nedskrevet, først i hånden, senere på skrivemaskine, og han har dermed ydet et enestående bidrag til sønderjyske, især alsiske slægters historie. Trods sit personalhistoriske forfatterskabs store omfang har Maibøll arbejdet med stor omhyggelighed og har udvist kritisk sans overfor de ofte modstridende oplysninger, han med stor sporsans fandt frem til i arkivernes og bibliotekernes arkivalier og samlinger. Ofte har han givet værdifulde tilføjelser og rettelser til eksisterende slægtstavler.

Alle, der arbejder med sønderjyske slægters historie, vil før eller senere støde på navnet Chr. Maibøll og sende ham en venlig tanke for den hjælp, han bereder dem ved de mange hjælpemidler og manuskripter, han har efterladt sig. Vi, der har kendt ham personligt, vil stedse mindes ham som den stilfærdige og myreflittige forsker, der kom til at øve en indsats, som det kun er de få beskåret, og som en mand, der kendte kunsten at vinde sig venner.

P. K. I.

Landsarkivet.

Landsarkivet har i de senere år kunnet glæde sig over et stigende besøgstal. 1960 var der 1709 besøgende, 1961 1782, og det ser for 1962's vedkommende ud til, at et lignende antal vil søge oplysninger om det ene

eller andet på læsesalen. Endvidere har landsarkivet et forholdsvis stort udlån af arkivalier til centralbibliotekernes læsesale.

Landsarkivet har fra civildommeren i Haderslev modtaget grundbøger og grundakter, men kan på grund af pladmangel iøvrigt ikke længere modtage afleveringer fra embeder udover personsregistre, kirkebøger og genpartier af aflyste skøder. En række sogneråd har afleveret forhandlingsprotokoller, melderegistre m. v. fra de preussiske småkommuner før 1920, og fra private har man i det sidste år igen modtaget værdifulde afleveringer. Blandt de betydeligste kan nævnes: A/S Hejmdals forhandlingsprotokoller m. v., Åbenrå Handelstandsforenings forhandlingsprotokoller, Folkeligt Samfunds arkiv, Sønderjysk Mejeriforenings forhandlingsprotokol. Åbenrå Amts Landboforenings arkiv, Broagerlands Ungdoms- og Idrætsforenings arkiv, Løve Herreds Brandforsikringsforenings arkiv og de nationale foreningers seksmandsudvalgs forhandlingsprotokol og korrespondancejournal; endvidere Chr. Maibølls efterladte sager, stiftamtmand Haarløvs privatarkiv, dele af N. Black Hansens efterladte sager, dele af redaktør M. Kamphöveners privatarkiv, samt nogle skolekronikker og ejendoms papirer m. m.

Den i det små af Historisk Samfund for Sønderjylland påbegyndte indsamling af gamle fotografier og lydbånd er fortsat. Samlingen er øget ved gaver og ved lærer Jens Kristensens indsamling af traditionsstof.

Landsarkivet har medvirket ved 3 mindre udstillinger, og der har i vinteren 1961/62 af Historisk Samfund for Sønderjylland på landsarkivets læsesal været arrangeret et kursus for lærere i aftenhøjskoler med lokalhistorisk emne (44 deltagere, der deltes i 3 hold på landsarkivet), og efteråret 1962 er der i de alt for trange lokaler givet husly til et vejledende kursus for slægtshistorikere, arrangeret af Historisk Samfund for Sønderjylland i samarbejde med de tre oplysningsforbund i Åbenrå. Leder arkivar H. Worsøe med 35 deltagere, fordelt på to hold.

P. K. I.

Haderslev byhistoriske arkiv

har siden beretningen i 1957 forøget sine samlinger med gaver og ganske få køb. Det er hovedsagelig billedsamlingen, som har haft tilvækst, men også arkivalier har arkivet modtaget.

Samlingen af protokoller er siden 1957 forøget med følgende:

- Den slesvig-holstenske patriotiske forening 1845-49,
- Sangkoret i Harmonien 1910-21,
- Slagterlaugets kassebog 1879-89,
- Dansk Arbejderforening, Had. afd. Kassebog 1911-19,
- Koncertforeningen for Haderslev by og omegn 1920-33,
- Foreningen af gamle elever fra Haderslev by og omegns real-skole 1924-26,
- Det Unge Grænseværn 1936-1942.

Desuden har arkivet modtaget en protokol for til- og afgang i Haderslev by og omegns realskole 1871-80 samt følgende håndskrifter:

S. Olesen: Freiwillige Feuerwehr Hadersleben 1882-1932, og
Jens Andersen: Kordreng ved Vor Frue Kirke 1908-13.

Registreringen af dagbladet Dannevirke er fortsat, og årgangene 1838-44, 1847-61, 1864, 1867-71 og 1873-1920 foreligger nu færdige. Registranten er delvis ordnet, så der nu er mulighed for at udnytte den, og arkivet har da også kunnet yde lokalhistorikere nogen bistand.

Arkivet lider af pladmangel, som næppe bliver afhjulpet, før centralbiblioteket får nye lokaler. Arbejdet må derfor stadig hovedsagelig indskrænke sig til at indsamle og registrere, medens en mere almen adgang til arkivet desværre endnu ikke er mulig.

O. Chr.

Haderslev Amts Museum.

I et ihærdigt forsøg på at nå den endelige afslutning på Ejsbøludgravningen, der nu har stået på siden 1956, undersøgtes i 1962 et større areal end i noget tidligere år (332 kvadratmeter), og det undersøgte areal er nu på 1455 kvadratmeter. Afslutningen nåedes ikke, men af den plan over udgravningen, som tegnes, efterhånden som arbejdet skrider frem, synes det at fremgå, at der ikke er langt igen. Kun på et ret kort stykke inde ved den oprindelige søbred findes der endnu oldsager, og en ret kort gravning til næste år skulle bringe afslutningen.

Men Ejsbøl har overrasket før og kan selvfølgelig gøre det igen.

Som bekendt drejer det sig i Ejsbøl egentlig om to fund. Det ældre fund (Ejsbøl I) i den nordlige del af udgravningen er med sine 2000 genstande langt det største, mens det yngre fund (Ejsbøl II), der for to år siden begyndte at vise sig i den sydlige del af udgravningen, er betydeligt mindre, men til gengæld rummer oldsager, der er både sjældne og kostbare.

Haderslev museum påhviler det at sørge for udstillingen af fundet, når det engang er vendt tilbage fra konservering og videnskabelig bearbejdelse på Nationalmuseet. Da man af en tidssvarende udstilling ikke blot venter en fremlæggelse af genstandene, men kræver en illustration også af fundforholdene og den tidsmæssige baggrund for fundet, er det klart, at denne opgave nu stiller krav både med hensyn til plads og til sikkerhed for genstandene.

Den kommende permanente udstilling af Ejsbølfundet er altså med til at aktualisere planerne om udvidelse af museet, og det tilstræbes, at planer kan være parate, når den nuværende byggesituation ændrer sig.

Efter Ejsbøludgravningen blev der kun tid og råd til et par mindre undersøgelser i Hørløk og i Fyrskov. I Hørløk drejede det sig om en

stenlægning, der dækkede over en stor bålplads, hvori fandtes brændte ben og potteskår fra yngre romertid. I Fyrskov ved Jægerup fandtes i en lille gravhøj to grave fra yngre stenalder. Den ene overraskede ved at indeholde 207 ravperler, hvoraf nogle havde været trukket på snor, mens andre lå spredt over det meste af graven. Det er formentlig det største antal perler i en enkelt grav.

* * *

Fra 17. februar til 5. marts afholdtes på museet en udstilling af malerier og farverelieffer af Asger Andersen, Tårup, og fra 10. til 26. november 1962 udstillede A. Lauesen, Bodum, malerier og tryk.

Af særlige erhvervelser kan nævnes en sukkerbøsse af en af de ældste haderslevmestre, vi kender, Mathias Mogensen. Ved sin indskrift: Johan Schneider past. Holebüll 1741, er den godt dateret og bliver samtidig det ældste daterede stykke haderslevsølv, museet har.

H. N.

Åbenrå Museum.

I årets løb er udstillingslokalerne i museets øverste etage blevet restaureret, nye montrer anskaffet, folkemindesamlingen genopstillet, og udstillingsforholdene er herved blevet særdeles hensigtsmæssige, således at udstillingsgenstandene præsenterer sig på bedste måde i de nye omgivelser. Hermed er museets restaurering — efter fem års arbejde — bragt til en heldig afslutning.

Katalogiseringen af *søfartssamlingen* er blevet gennemført, og museet er nu i stand til at give oplysning om de allerfleste af samlingens udstillede genstande. Der har været en stor tilgang til samlingen i form af gaver, hvoraf særlig skal fremhæves: En skibsmodel af rederiet Jepsens nybygning, »Käthe Jepsen«, bygget 1959, fire store fotografier af Åbenrå Rederis skibe, en skibsmodel, en skibsmodel indbygget i en flaske, et maleri af damperen »Delta« samt endelig en del skibsbyggerværktøj. Museet har ved indkøb erhvervet et dæksskab fra 1800-tallet.

Til afdelingens øvrige samlinger har der ligeledes været en pæn tilgang af museumsgenstande i form af gaver, og nævnes skal her: Åbenrå skomagerlaugs laugspokal, laugsskrin, bødebøssen, dirigenthammer, forhandlingsprotokoller, regnskabsbøger m. v.

Museet har ved indkøb erhvervet forskellige sølvmedearbejder, fremstillet af gamle åbenråguldsmøde, og antallet af åbenråguldsmøde, der er repræsenteret i museet, stiger stadigvæk.

Fra Ny Carlsbergfondet har museet modtaget som gave:

Mogens Zieler: Aften efter regn, 1957. Olie, str. 81 × 65, og *J. Gudmundsen-Holmgreen*: Bronzeskulptur: Udkast til »Prima Vera«, 1961, h. 61.

Ved indkøb har museet erhvervet: *C. W. Eckersberg*: Landskab med strikkende malkepige, ca. 1809, str. 53 × 38, og *Elof Risebye*: »Lasarus«, 1952. Olie, str. 149 × 77.

Med J. F. Willumsens museum i Frederikssund er der blevet etable-

ret en deponeringsordning, hvorefter J. F. Willumsens museum af Åbenrå museum har modtaget originalen af J. F. Willumsens terracotta-buste, »Sappho, Hoved af en Nygrækerindex«, fra 1893, og samtidig har J. F. Willumsen museet i herværende museum deponeret en gipsafstøbning af »Sappho« samt et maleri af J. F. Willumsen fra 1916: »Ruinen af S. Cervantes Fortet ved Toledo«, str. 105 × 84.

26 malerier og akvareller, tilhørende dels museet og dels »Kunstner-gaven af 1920«, der har været magasineret, er blevet ophængt i kommunens nye alderdomshjem, »Grønnegården«, til megen glæde for hjemmets beboere.

En del af museets kunstværker (malerier og skulpturer) har været udlånt til forskellige udstillinger herhjemme, i Frankrig og i Tyskland.

Udstillingslokalerne har været stillet vederlagsfrit til rådighed for Kunstforeningen i Åbenrå til afholdelse af tre maleriudstillinger, for Byhistorisk Forening og Det sønderjydske Landsarkiv til en udstilling af arkivalier vedrørende Åbenrå bys historie, samt endelig til en mindeudstilling, arrangeret i anledning af 100-årsdagen for fhv. minister H. P. Hanssens fødsel.

I vandrerhjemmet i Åbenrå har museet — for at henlede vandrernes opmærksomhed på museet — arrangeret en udstilling, der giver et godt indtryk af museets mange afdelinger.

Besøgstallet viser stadig en pæn stigning, og i årets løb har museet været besøgt af ca. 3000 personer.

F. S.

Museet på Sønderborg Slot.

Museet på Sønderborg Slot havde atter i 1961—62 godt besøg, og det jævnt stigende skolebesøg er fortsat et bevis på museets betydning for anskueliggørelsen af Sønderjyllands historie. Samtidig bliver imidlertid behovet for en mere pædagogisk og overskuelig opstilling stadig tydeligere. Man må derfor stærkt håbe, at den planlagte, hårdt tiltrængte restaurering af slottet ikke bliver udsat. Museets entréindtægt var på 45.046,75 kr., knap 3.000,00 kr. mere end foregående år og dermed en rekord, som det ikke bliver let at slå. Det svarer til et samlet besøgstal på ca. 65.000. Heraf er mere end 24.000 skoleelever, der kommer klassevis som et led i undervisningen.

Museet har også i år kunnet glæde sig over et stort antal værdifulde nyanskaffelser, både gaver og køb. Der er her grund til at nævne, at museet i forbindelse med den registrering af bindingsværk, som nu et par somre har været i gang på Als, fra forskellige gårde har modtaget over 70 forskellige genstande, der alle henhører under folkekulturen, først og fremmest landbrugskulturen. Bl. a. kan nævnes en stor væv af egetræ, en samling tækkemandsværktøj, og nogle stykker køkkentøj. En tidligere meget rundhåndet gave fra et gammelt smedeværksted er i år

yderligere suppleret, bl. a. med en ambolt og en del specialværktøj. Til sølvsamlingen er skænket to hovedvandsæg, hvoraf det ene består af en poleret muslingeskal i sølvfatning, og en smuk sølvske. Til denne gruppe er endvidere indkøbt 6 sølv-theskeer. Tekstilsamlingen har kun fået få forøgelse, men den ene er til gengæld særdeles sjælden. Det er en lille gruppe børnetøj, der har tilhørt den senere dronning Caroline Amalie, datter af hertug Frederik Christian på Augustenborg. Tøjet, der er meget velbevaret, er fra kort efter 1800, og omfatter bl. a. et par chemiser, nogle strømper med monogram og et par barneluer.

Af købene må især fremhæves nogle fornemme møbler, dels et meget stort malet skab, dels en sofabænk fra Augustenborg. Skabet, der stammer fra Sundeved, kan henføres til en gruppe dekorerede møbler fra Aabenraa-maleren Jes Jessens værksted. Det er dateret 1791 og er også snedkermæssigt af høj kvalitet. Sofabænken er i hvid eg med forgyldte rokoko-udskæringer og er museets dyreste erhvervelse i flere år. Købet skønnedes imidlertid så værdifuld for samlingerne, at halvdelen af købssummen blev godtgjort fra provinsmuseernes dispositionsbevilling. Endelig må nævnes erhvervelsen af endnu et malet skab, dateret 1783, således at museets samling af malede møbler nu er meget omfattende og giver mulighed for at vise adskillige udformninger af den meget rige folkelige møbelkunst, som har blomstret over hele Sønderjylland.

Til krigssamlingerne er foræret forskellige billeder og en god uniformsjakke, ligesom nogle stik fra Treårskrigen og et maleri af Fr. Visby: »Danske soldater holder rast i Sønderborg 1864« er indkøbt. Også oldtidsafdelingen er forøget, fortrinsvis med gaver. Her skal især fremhæves et parstensamlinger, hvoraf den ene indeholdt flere flotte økser, fundet ved anlægget af Mømmark-banen på Als. Også en fin benøkke fra ældste del af yngre stenalder må nævnes.

Museets kunstafdeling har i årets løb indkøbt et billede af Fritz Melbye: Parti fra Augustenborg fjord, og et smukt og karakterfuldt portræt af en mand i rød uniform, malet af C. A. Lorenzen. Af denne, i Sønderborg fødte maler, har museet efterhånden en både kvalitativ og kvantitativ fin samling. Afdelingens fineste nyerhvervelser kan museet imidlertid takke Ny Carlsbergfondet for: To smukke malerier af C. V. Eckersberg. Det ene er et lille drengportræt, og det andet og vel betydeligste er et italiensk prospekt, et billede af en gædestump med huse op ad en skråning. For museets Eckersberg-samling er disse to billeder en meget værdifuld tilvækst.

Samarbejdet mellem de nordslesvigske museer er fortsat med stort udbytte, og de første praktiske resultater er begyndt at vise sig. For fællesmidler er ved at blive udarbejdet en oversigt over alle genstande på Nationalmuseet, der stammer fra Sønderjylland og foreløbig er 3. afdeling gennemgået. På den måde vil de nordslesvigske museer dels få en hårdt savnet oversigt over museumsgenstande på andre museer, idet det selvfølgelig er tanken at fortsætte udover Nationalmuseet, dels vil et sådant kartotek i høj grad lette den forskning, både

af lokalhistorisk og af almenhistorisk karakter, som er i gang og som nok i stigende grad vil komme i gang.

På museet gennemførtes i efteråret den anden historiske foredragsrække, denne gang om vikingetiden, og der var god tilslutning. Desuden var malerisalen udlånt til Sønderborg Kunstforening til forskellige kortvarige kunststillinger. Det kan dog ikke nægtes, at museet stærkt savner både den foredragsaal og de lokaler til skiftende udstillinger, som er et led i restaureringsplanerne.

J. S.

Tønder Museum.

Ved uddelingen af Ny Carlsbergfondets kunstgaver i november 1961 modtog Tønder Museum to betydelige og store malerier: *Søren Hjort Nielsens* »Ved stranden« og *Preben Hornungs* »Asfalttema«. Det er i øvrigt sidste gang, provinsmuseerne deltager i den form for kunsttildelinger, idet Ny Carlsbergfondet fremtidigt skal søges af det enkelte museum, som så må specificere sine ønsker. Siden 1926 har den årlige uddeling været en begivenhed i vort kulturliv. De museer, der var med fra starten, er i den forløbne periode blevet henved 70 kunstværker rigere. Dette er tilfældet med Tønder Museum.

Museets kulturhistoriske afdeling er i løbet af 1962 forøget med mange og betydelige numre, navnlig guldsmedearbejder fra Tønder. Museets pladssituation er sådan, at man koncentrerer sig om indkøb af små (men gode) ting, men undgås kan det alligevel ikke, at magasinerne belastes stærkt, da alle større genstande ufravigelig må gemmes hen.

Til åbningen af Højer sluse i 1861 var af J. A. Bödewadt II fremstillet et stort (nygotisk) drikkehorn og en pompøs murske. Disse to anselige korpusarbejder, som museet i forvejen havde arbejdstegningerne til, er nu deponeret i sølvsamlingen af bestyrelsen for Ny og Gl. Frederikskog og udstillet sammen med Bödewadts udkast. Et kuriosum som en kop med Bödewadts fotografi indbrændt har kunnet udstilles sammen med hans to største arbejder. Museet har fået denne kop foræret af fru E. Haastrup-Møller, Landskrona.

Men den altoverskyggende begivenhed i 1962 er dog erhvervelsen af overretssagfører Knud Hertz' flisesamling. Siden midten af 1920'erne har Hertz købt fliser op overalt i den vestlige del af Tønder amt, specielt i landsbyerne omkring Emmerlev, og hvad det dengang ikke lykkedes Tønder Museum at erhverve, gik praktisk taget alt sammen ind i denne samling. Den indeholder en række meget store sjældenheder, selv set fra et hollandsk synspunkt, og vurderet ud fra et dansk museumssynspunkt ville det have været en katastrofe, hvis den var blevet spredt eller var havnet i udlandet. Samlingen var for så vidt Tønder Museums sidste chance for overhovedet at supplere den i forvejen enestående flisesamling på museet. Den består af 532 fliser,

hvoraf de 350 er polykrome, og de øvrige sjældne ting som skibsfliser, landsknægtfliser, fliser med søuhyrer etc. På nær 16 Kellinghusen-fliser er resten hollandsk.

Med denne samling er Tønder Museums fliseafdeling kommet op i ubestrideligt internationalt format. Museet er overretssagføreren og hans frue taknemlig for, at de først tilbød den til Tønder og navnlig, at de herved medvirkede til, at den forblev inden for landets grænser. At samlingen kunne erhverves, uden at museet skulle stifte gæld, skylder vi — som så ofte før — Ny Carlsbergfondet tak for. Det er den største gave udefra, Tønder Museum nogensinde har modtaget. At fondet så beredvilligt reddede museet ud af et økonomisk dilemma skyldes utvivlsomt, at man har set værdien af, at Tønder Museums position som førende provinskunstinstrumuseum støttes.

Mindre glædeligt er det, at museets byggeplaner, som følge af byggestop og såkaldt overbeskæftigelse, har måttet fuldstændig skrinlægges. Håbet om, at museets 40-års jubilæum havde kunnet markeres ved en blot beskeden udvidelse af rumkapaciteten, smuldrer hen med vor pop- og kulturpause. Det stadig voksende publikumsbesøg, den levende interesse for vor fortidskultur, publikationer og foredrag om museernes samlinger samt det nære samarbejde mellem de fire sønderjyske museer gennem Nordslesvigs museumsråd tyder imidlertid på, at en ændring af mentaliteten foregår langsomt, men sikkert. Man lærer at vente herude vestpå. Det er 35 år siden, det første udkast til en ny museumsfløj forelå. Men vi glemmer ikke målet.

S. S.

Situationen vedrørende restaureringen af Sønderborg Slot.

I *Noter og Nyt*, 1960, blev der givet en oversigt over det arbejde, som det af boligministeriet nedsatte udvalg vedrørende Sønderborg Slots fremtid havde udført. Siden da er udvalgets arbejde under ledelse af formanden, fhv. rigsantikvar, professor dr. phil. *Johannes Brøndsted* videreført og afsluttet med udarbejdelse og enstemmig vedtagelse af en betænkning. Forud herfor var gået en række møder både i det snævrere arbejdsudvalg og i det samlede udvalg. Desuden blev der den 5. sept. 1960 afholdt et møde, hvori deltog de sønderjyske amters kasse- og regnskabsudvalg og de sønderjyske magistrater, hvor man drøftede og nåede til enighed om spørgsmålet om lokal støtte til slottets udstyrelse. Forud for betænkningens endelige affattelse havde arkitekt *P. Koch* udarbejdet et omfattende skitseprojekt, og tilslutning til forslaget principper var indhentet fra bl. a. Det særlige Bygningssyn, Statens Lokalmuseumstilsyn, Nationalmuseet og Boligministeriets arkitektafdeling. Selve betænkningen blev derpå i sin endelige form underskrevet af alle 30 medlemmer og overrakt boligminister *Carl P. Jensen* ved et møde den 22. marts 1961. Der

er grund til at fremhæve den meget brede tilslutning, betænkningen har fået ikke blot lokalt i Sønderborg, men fra alle kredse i hele Sønderjylland, ligesom det må understreges, at samtlige sagkyndige har kunnet tiltræde dens principper. Betænkningen foreligger trykt, som betænkning nr. 283, 1961, en nydelig bog på 38 sider foruden en række fine korthilag.

I betænkningens tekst siges bl. a. indledningsvis:

»Er beliggenheden i sig selv den smukkeste, må dog enhver, der nærmer sig slottet, erkende, at dette ingenlunde fremtræder sådan, som man kunne ønske det, og det må desværre tilføjes, at ved en nøjere gennemgang af bygningen — ude og inde — viser manglerne sig at være ganske overordentlig store.

Imod slottets hovedform skal intet indvendes. Man kan beklage, at flere af dets tårne og alle de festligt knejsende spir, som prydede det i fordums tid, forlængst er forsvundet, men man må på den anden side erkende, at den magtfulde, grånende gulrøde blok, der nu står tilbage med kun en enkelt »runddel« i behold, er forlenet med en fortøttet kraft af egen — måske dyster — skønhed, som på en gang bringer middelalderborgens strenge væsen og enevældens store idéer om regularitet i erindring og således har god historisk baggrund. Heller ikke som ramme om mange dyrebare minder fra de blodigste kampe for Sønderjylland kan slottets knappe, lukkede form forekomme uheldig.

I styrke og skønhed ville helhedsindtrykket dog unægtelig vinde, om det fornemme, prunkløse slot fik lov at fremtræde på ædlere vis. Toldbygningens påtrængende naboskab må beklages, og det lader sig ikke bortforklare, at slottets murværk og — navnlig — vinduer er i en forfatning, der lader meget tilbage at ønske.

Indtræder man i slotsgården, gør også mangler ved murværk og vinduer sig stærkt gældende . . .

En latent risiko for total udbrænding er til stede, og hertil kommer, at slottets mange rum — på enkelte nær — fremtræder i en aldeles uværdig form . . .

Selv om det oprindelige rumudstyr og inventar — bortset fra kapellets — stort set må betragtes som helt gået tabt, så ville en kultivering af husets indre med en retablering af rum i de rette dimensioner have kunnet forstærke indtrykket af, at man befandt sig i en arkitektonisk mærkværdig bygning, et indtryk man for øjeblikket alt for hårdt må savne. I en nænsomt istandsat bygning måtte en museumsopstilling, der tog udvidede æstetiske hensyn, have lønnet sig.

Med de krav, der i dag stilles til museer, krav, der imødekommes i praktisk talt alle hovedstadsområdets museer, og som umiddelbart syd for grænsen er tilgodeset gennem den særlige indsats, der i de seneste år er gjort på Flensborg Museum og på Gottorp, ja, med sådanne krav til et museum må de besøgende på Sønderborg Slot blive bittert skuffet for ikke at sige beskæmmet. Det må i lige måde være en national og en lokal

Sønderborg Slot ca. 1750.

opgave at råde hod herpå, og det er en opgave, som bør tages op snarest«.

I afsnit II, om mulighederne for en forbedring af forholdene, hedder det bl. a.:

»På den ene side må man ønske, at bygningen istandsættes som historisk monument. Dette er i og for sig en funktion i sig selv. Det gamle slot skal fremtræde som et mindesmærke, der kan vidne om fortidens bygningskultur og historie, men man må på den anden side erkende, at et sådant mindesmærke ville kunne virke dødt, hvis der ikke i fortsættelse af al den virksomhed og al det liv, som dog i fortiden udspilledes her, søgedes for nutidige levende funktioner . . .

Offentlige kontorer, institutter, fagskoler o.l. bør af denne såvel som af rent praktiske grunde ikke huses i bygningen. Det er udvalgets opfattelse, at museet bør forblive i slottet, og at størstedelen af lokalerne bør benyttes til museale formål, men selv om moderne museer blandt andet ved foredragsvirksomhed og ved at gennemføre særarrangementer af den og anden art kan samle mennesker og skabe liv i gamle bygninger, finder udvalget det ønskeligt, at der herudover sikres god plads til anden mødevirksomhed på slottet. Møder og arrangementer uden direkte tilknytning til museet bør kunne gennemføres på slottet«.

I forbindelse med den sidstnævnte anvendelse foreslås indretning af en foredragssal. Herudover foreslås, at der i nordfløjen genskabes en række af de oprindelige rum, herunder riddersal og Dronning Dorotheas gemakker. Disse skulle normalt være tilgængelige for museets gæster, men skulle desuden i særlige tilfælde kunne bruges som møde- og receptionslokaler på bredere basis.

I betænkningens afsnit IV omtales administration og drift, i afsnit V tilslutningen til forslaget, og i afsnit VI gives i fire punkter forslag til fremgangsmåde. Det hedder her i punkt 2:

»Arkitekt Peter Koch må anmodes om i samråd med Det særlige Bygningssyn, Museet på Sønderborg Slot og Nationalmuseets 2. afdeling at udarbejde et detaljeret forslag til slottets istandsættelse bilagt overslag beregnet på grundlag af håndværkertilbud . . .

Byggearbejdet gennemføres som en boligministeriel byggesag på ministeriets foranstaltning og under ministeriets direkte ansvar med arkitekt Peter Koch som arkitekt . . .

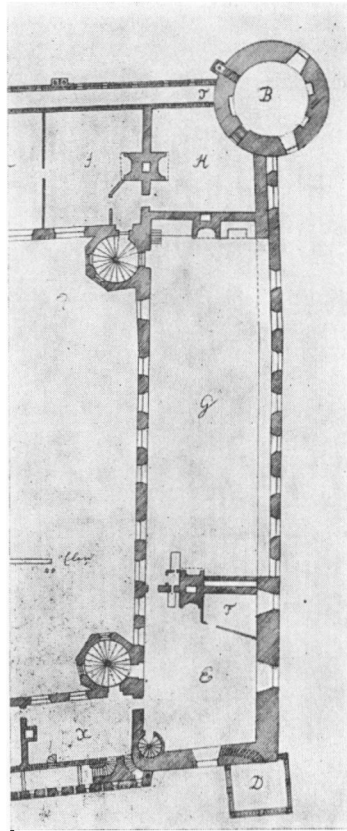
Og endelig hedder det i punkt 4:

»De enkelte fløje tages i brug efter deres bestemmelse i den rækkefølge, de bygningsmæssigt er bragt i orden. Arbejdet med ombygning og nyindretning skulle i det væsentlige kunne gennemføres over en femårig periode, men det må være forbeholdt museet at udskyde ordening og nyopstilling af enkelte krævende samlinger, til det i de efterfølgende år måtte blive museet overkommeligt at løse sådanne opgaver«.

Udvalget udtaler i afsnit VII sin afsluttende konklusion, hvori det bl. a. hedder:

»Det har ved forslagets udarbejdelse været overvejet, om mindre gennemgribende foranstaltninger kunne føre til et tilfredsstillende resultat. Givet er det, at slottet udadtil lader sig bringe i orden for relativt beskedne beløb, og at det indre vil kunne fremtræde tilforladeligt — anskuet umiddelbart — om der blot blev indsat midler, der måske ikke ville beløbe sig til halvdelen af, hvad forslaget regner med, men man ville da ikke komme op på den høje standard, som udvalget må finde det rimeligt at tilstræbe, og — hvad der er fundamentalt — man ville ikke opnå den sikring i brandmæssig henseende, som udvalget må finde absolut påkrævet. Denne sikring må gennemføres på ikke blot brandmæssig, men også arkitektonisk forsvarlig måde, og de dermed forbundne udgifter er så store, at det ville være urimeligt ikke at bringe hele slottet i bedst mulig stand samtidig . . .

Det har under overvejelsen af disse forhold været taget i betragtning, at istandsættelsen af Sønderborg Slot er et så stort foretagende, at gennemførelsen må være at ligne med en national manifestation og en tilkendegivelse af, hvad det danske folk kan præstere, når det tager et stort mindesmærkes problemer op til

*Renaissanceslottets nordfløj,
fyrsteboligens øverste etage.*

løsning. Det måtte — set under denne synsvinkel — være ønskeligt, om der såvel i teknisk som æstetisk henseende blev tilstræbt en helhedsløsning, vi uden forbehold kunne gå ind for . . .

I pagt med de smukkeste traditioner på vor bygningskulturs område, i overensstemmelse med de bedste erfaringer, hvad bygningskonservering angår, og på grundlag af videnskabeligt uangribelige bygningsarkæologiske undersøgelser må slottet gøres i orden ude og inde.

Således istandsat bør det åbnes for publikum, der her får adgang til smukt ordnede samlinger, som levende og sagligt giver de besøgende — hjemlige som fremmede — indblik i svundne tiders forhold og begivenheder, samlinger, der er opstillet og forklaret i overensstemmelse med forskningens seneste resultater, gerne far-

vet af vor fælles kærlighed til fædrelandets historie, men frigjort for alle nationale fordomme og uden brod«.

Den trykte betænkning blev særdeles godt modtaget i pressen, både i den lokale, der hele tiden havde vist sagen sin store interesse, og i den øvrige landspresse. Adskillige længere artikler med udgangspunkt i betænkningen så dagens lys, og alle understregede vigtigheden af, at der nu endelig blev gjort noget ved den gamle bygning.

Boligministeriet besluttede derpå at fremme sagen ved at fremsende en ansøgning om midler til detailprojektering og til en række nødvendige ekspertundersøgelser af mur- og træværk. Finansudvalget, der ud fra betænkningen fik lejlighed til en drøftelse af restaureringen, bevilgede i henhold til denne ansøgning 80.000,— kr. efter at have givet principiel tilslutning til, at man efterhånden søgte gennemført en hovedstandsættelse, restaurering og brandsikring af Sønderborg Slot.

For de bevilgede midler har siden håndværkere og specialister udført en lang række undersøgelser. På hver etage og i alle fløje er gulve brækket op og bjælkelag undersøgt. På loftet er muren adskillige steder brudt itu for at give adgang for en minuttøs undersøgelse af spær-enderne, der desværre befandtes i en meget ringe tilstand. Prøver af munkesten er sendt til speciallaboratorier, og særligt sagkyndige er blevet radspurgt vedrørende brandsikring, elektriske installationer og alarmsystemer. Samtidig hermed har ingeniørfirmaet Chrono og Koch udført omfattende beregninger vedrørende de tekniske installationer, især centralvarmen, og undersøgt holdbarheden i de bærende konstruktioner. Endelig har håndværkerne foretaget afbankninger af puds i flere rum for at fastslå murenes tilstand, og der er udført prøvereparationer af facademurværk flere steder for at skaffe et solidt grundlag for den endelige beregning af priserne. Også et prøvevindue er udført og indsat.

Resultatet af alle disse undersøgelser er nu genstand for en afsluttende behandling hos arkitekt og ingeniør, og materialet vil i løbet af kort tid blive oversendt til boligministeriet, som derefter må træffe afgørelse om den videre takt i arbejdet. At dette bliver noget forsinket, er givet, dels fordi de forberedende undersøgelser er trukket noget ud, dels fordi Teknisk Skole har fået tilladelse til at forblive på slottet til april 1963 og endelig på grund af den almindelige økonomiske situation, der næppe tillader, at arbejdet igangsættes i fuldt omfang straks. På den anden side bør det dog understreges, at en længere udsættelse vil betyde en uforholdsmæssig stor fordyrelse af hele projektet. Bygningens tilstand er nemlig efterhånden sådan, at udgifterne til almindelig vedligeholdelse vil stige stærkt, hvis der ikke kommer gang i en omfattende restaurering. Desuden viste det sig i sommerens løb flere steder,

at gulvene nu er sa gennemslidte, at museet ikke meget længere kan lade publikum færdes på dem uden risiko for uheld, og de skal derfor underkastes en større hovedreparation, en ekstra-udgift, som er helt overflødig, hvis restaureringen indledes inden længe. Det vil derfor i det lange løb være en betydelig besparelse, hvis den siden genforeningen ventede hovedstandsættelse sættes i gang indenfor en overskuelig fremtid, og hvis der ved arbejdets igangsættelse bliver mulighed for en tilfredsstillende langtid-disposition, således at materialer, der jo i adskillige tilfælde er af meget speciel karakter — bl. a. munkesten og træ i usædvanlige dimensioner — kan bestilles i så god tid, at arbejdet kan udføres i en rolig rytme.

J. S.

Arkæologisk virksomhed i Sydslesvig og Holsten.

Den arkæologiske virksomhed i Holsten og Sydslesvig er, når bortses fra lærestolen i Kiel, knyttet til *Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte* og *Landesamt für Vor- und Frühgeschichte*, som begge har til huse på Gottorp slot i Slesvig. De har fælles leder i museumsdirektør, professor, dr. *Karl Kersten*.

Museet har egentlig intet at gøre med udgravninger. Kun systematiske udgravninger, som er nødvendige for museets forskning, udføres af dets tjenestemænd. Således har museets kustos, dr. *Struve*, i længere tid studeret *borge*, først vendiske, men nu borge i det hele taget, og i år har han udgravet en saksisk borg ved *Bad Bramstedt* fra det 9. århundrede og en »motte«, d. v. s. en tårnborg på en jordkegle, fra *Dahme* i Østholsten fra det 14. århundrede. Disse undersøgelser har stor betydning for tilsvarende danske undersøgelser ved dr. *Vilh. la Cour* og *Stiesdal*.

Landesamt forvalter for oldminders vedkommende den ny lov om *fredning af kulturmindesmærker*. Teksten til denne lov findes i tidskriftet *Offa*, Band 17/18 1959/61, 1961, og her har dr. *Hans Hingst* gjort rede for dens øvrige omstændigheder. Desuden har *Landesamt* til opgave at foretage en *Landesaufnahme*, en nøjagtig fortegnelse over alle jordfaste fortidsminder.

Der foregår for tiden i landet Schleswig-Holstein en gennemgribende *Flurbereinigung*, en helt ny jordfordeling, som sigter på at samle de enkelte gårdes jorder på en bedre måde. Dette giver *Landesamt* gode muligheder. For det første foreligger der nu på offentlige kontorer, fra sognerådsformanden til ministerium, nøjagtige kort over alle kendte oldminder. Dernæst er det ved udskiftningen ofte muligt at udkære særligt vigtige oldminder fra privat eje og bringe den på myndighedernes hænder. Endelig kan *Landesamt* pålægge ejeren pligt til at tage vare på oldminder og få denne pligt indført i grundbogen. Nu kan ingen længere være uvidende om oldminders tilstedeværelse,

og fredningsloven er givet stor magt ved tunge bøder for ødelæggelse. Det er også nødvendigt, for ødelæggelsen skrider frem med stor hast.

Vejanlæg blottes mange oldminder, grave og overpløjede høje m. m. De *kan* ikke bevares, men man må så udgrave dem. Hvis man ville bruge de klassiske, fagligt forsvarlige metoder, ville det være aldeles uoverkommeligt. Til alt held har Landesamt et meget fint samarbejde med de forskellige firmaer, og disses arbejdere er ofte yderst interesseret i arbejdet. Landesamt er nemlig gået over til utraditionelle metoder ved disse påtvungne udgravninger, idet man bruger ikke blot vejarbejderne, men også deres maskiner lige til motorskrabere! Over for valget mellem at få næsten intet at vide ved omhyggelige, men langsomme udgravninger, eller at få *noget* at vide ved hurtige, har man valgt det sidste og holder resultatet for godt.

Landesamt har i 1962 udgravet: to høje fra ældre bronzealder til ældre jernalder og en høj fra ældre stenalder i *Glüsing Krs.*, Norder Dithmarschen. I *Bondelum*, Krs. Husum, en bronzehøj med egekiste. I *Glashütte* i Krs. Stormarn en bronzealders høj. I *Albersdorf*, Krs. Norder Dithmarschen, en høj fra ældre bronzealder. I *Keitum* på Sild en bronzealders høj med jernalder-begravelse. I *Lockstedter Lager*, Krs. Steinburg, en bronzealders høj, og i *Hemmingstedt* i Dithmarsken en høj fra ældre bronzealder. I Lauenburg har man ved *Börnsen* og ved *Manhagen* fundet og udgravet urnegravmarker fra yngre bronzealder, og endelig har man udgravet bopladsen ved *Albersdorf*, Krs. Norder Dithmarschen, et saksisk grubehus fra 9.-10. århundrede ved *Weddingshusen*, i samme kreds en boplads fra romersk jernalder, og endvidere ved *Hobbersdorfer Mühle* ved *Ratekau* i Krs. Eutin en boplads fra yngre stenalder. Egentlig hører gravningen på forbindelsesvolden, se nedenfor, også til Landesamts arbejde, da den er betalt af dens midler.

I Landesamt er der en særlig afdeling for udforskningen af *marsken* og dens *værfter*. Dens virke var oprindeligt bestemt af praktiske formål og naturvidenskabelig metode, men er nu kraftigt præget af arkæologien. Dr. *Albert Bantelmann* graver på fjerde år på *Elisenhofwarft* ved Tønning. Det drejer sig om en bosættelse fra 8.-9. århundrede til hen i senmiddelalderen, men med hovedvægten på den tidlige middelalder indtil 10.-11. århundrede. Dens betydning ligger først i, hvad den kan sige om naturforholdene på stedet, dernæst i, at det er den eneste rene bondebygd, vi kender, fra vikingetid, og endelig er der mulighed for, at det er friserne, der her viser sig for første gang.

Udgravningerne i *Hedeby* gennemføres af *Deutsche Forschungsgemeinschaft* ved professor *Herbert Jankuhn*. I år søgte man kun at rømme de steder, hvor man senere vil lægge de vældige fyldbunker, men man kunne dog fastslå, at det kendte håndværkerkvarter er større end hidtil anet, og man fik kendskab til hidtil ukendt bebyggelse

højere oppe i grusbakkerne, i det sydøstre hjørne, mellem bækløb og markvej.

I 1960 udgravedes sydvest for Sønderport meget store gravmarker af professor *Jankuhn*. Da dr. *Raddatz* havde gjort strøfund på marken mellem denne gravby og Haddeby Nor, umiddelbart syd for Søndervold, førtes *Jankuhn* allerede i 1960 ind på den tanke, at her kunne den til gravene svarende by ligge. I år gravede dr. *Raddatz* fra museet på stedet og fandt huse, som var overskåret af senere grave. Også lerskår var af gammelt præg, snarere 8. end 9. århundrede, mener *Jankuhn*, og da man yderligere i et hus fandt en *sceatta*, en frisisk efterprägning af en angelsaksisk mønt, tidsfæstet til år 700, er dette utvivlsomt en af de vigtigste hændelser i Hedeby-gravningens historie, da det vil føre Hedeby's historie længere tilbage end til kong Godfreds tid, omkring år 800, forudsat at tidsfæstelsen holder.

Da hovedvejen nu lægges østen om Bustrup, gøres der et mægtigt skår i *forbindelsesvolden* (Margrethevolden). Professor *Jankuhn* overdrog den unge danske historiker, stud. mag. *Helmuth Schledermann* at høvle en ende af volden ind mod krigermindet ved Bustrup skole, så at man fik en række både lodrette og vandrette snit, som gav værdifulde oplysninger om flere byggeperioder, om voldens gravsystem og om kassemure af hedetørv. *Schledermann* er den første dansker siden Kornerups dage i 1860'erne, hvem det undes at grave i Danevirkes volde. *Roar Skovmand* gravede inden for voldene i Hedeby i 1930'erne.

I Hedeby blev gjort et fund af runer på et brudstykke af en benkam. (Foreløbig meddelelse herom i *Flensborg Avis* 17. oktober 1962).

Foreløbige meddelelser om udgravningen har *Schledermann* givet i *Information* den 7. 8., 3. 9. og 26. 9., ligesom *Flensborg Avis* løbende har givet meddelelser i september og oktober måned.

Poul Kürstein.

To langdysser ved Sønderjyllands vestkyst.

I Steneng ved Brede å har Nationalmuseet i 1962 undersøgt to langdysser fra yngre stenalder, o. 2400 f. Kr. f. Dysserne har været helt ukendte, indtil udgravningen fandt sted, idet de i tidens løb er blevet dækket af tørv og klæg. Det, der startede undersøgelsen, var Bredeåens afvanding, der muliggjorde opdyrkning af engene. Da Peter Winther i Abterp pløjede Steneng, stødte han på sten, og det var egentlig heller ikke helt uventet, for stedet hed jo Steneng, og man vidste, at der for mange år siden var fundet en del store sten dernede, der nu står som ledpæle rundt om på markerne.

Nationalmuseets udgravning har stået på gennem næsten et halvt år, og undersøgelsen vil blive fortsat i 1963. Anlægget er interessant på flere måder, og mest mærkelig er måske beliggenheden. Kamrene og randstenene står således blot 0,25-0,50 m over havets overflade og mere end 0,50 m under grundvandspejlet, således at det har været

nødvendigt under hele udgravningen at have pumper i gang, og i undersøgelsesperioden i 1962 er der pumpet henved 40 millioner liter vand bort. Dysserne er ikke oprindelig blevet rejst på et så ugunstigt sted, idet den nuværende beliggenhed er en følge af den landsænkning eller havstigning, der har fundet sted siden yngre stenalder, og som i denne egn af landet andrager 4-6 m, og som stadigvæk fortsætter med ca. 1 mm om året.

Den ældste af langdysserne er 42 m lang og 7 m bred, og den har tre byggeperioder, svarende til de tre kamre, som fandtes i den. Ældst er det midterste kammer, en smal gravkiste, der indeholdt et meget smukt køllehoved fra jættestuetid (mellemlæneolitisk tid) samt en flintflække. Det er det eneste af de fundne kamre, hvor dækstenene endnu lå på plads, og det var således helt urørt. Den første tilføjelse til langdysen er sket mod vest, idet man her, umiddelbart op til enden af den første dysse, har bygget et mindre, rektangulært kammer og forlænget randstensrækken med 17 m. I nyere tid er dækstenen til dette kammer blevet fjernet, men selve gravrummet forblev urørt, og her blev der ved udgravningen i 1962 fundet en enkeltgravsstridsøkse, men den lå et stykke oppe i graven. Bunden af denne grav vil blive undersøgt i 1963. Den sidste tilføjelse er sket mod øst, og her er der bygget et nærmest kvadratisk kammer, hvis dæksten også mangler i dag; dette kammer er endnu ikke undersøgt. Forlængelsen mod øst er ca. 12 meter.

Den korte dysse, 14 m lang og 8 m bred, er det yngste anlæg. Den har indeholdt ét eneste kammer, som har været ovalt og sat af 7-8 bæresten. Såvel dæksten som bæresten mangler, og kun bunden er tilbage; det er sandsynligvis dette kammer, som er omtalt i Nationalmuseets sognebeskrivelse, hvor der er optegnet følgende: »I fennen Steneng er i sin tid fundet mange store sten, der skal have dannet en rundkreds. Der er blevet 14 mandshøje ledpæle ud af dem. To skal endnu stå på plads, jorddækket i fennens østre skel«.

Langdysserne ligger ved siden af hinanden, begge orienteret vest-øst. Kamrene er orienteret nord-syd, og de har alle indgang fra syd. Uden for indgangene fandtes ved udgravningen mængder af lerkarskår, som dels stammer fra udrømninger af kamrene og dels fra offerkar, der er henstillet ved indgangene. Mange skår var ornamenterede, og de giver en sikker datering af anlæggene til jættestuetiden (mellemlæneolitisk tid), 2500-2000 f. Kr. f.

Efter undersøgelsernes afslutning vil dysserne blive restaureret, og takket være stor imødekommethed fra ejeren, gårdejer Jacob Winther, Abterp, bliver anlæggene herefter fredede og offentligt tilgængelige.

O. Voss.

Hjemstavnsudstilling i Hovslund.

I dagene 30. marts til 1. april 1962 afholdtes en interessant udstilling i Hovslund forsamlingshus. Som en fortsættelse af de hjemstavns-

aftener, der året før havde fået så god tilslutning, besluttede formanden for Hovslund Gymnastikforening, førstelærer A. Mikkelsen, at iværksætte en udstilling af gamle ting, som endnu gemtes omkring i hjemmene i Øster Løgum sogn. Et udvalg, bestående af lærer Mikkelsen, dekorationsmaler Becker, Hovslund, gårdejer Senius Tiedemann, Stenhøj, og Historisk Samfunds tillidsmand, lærer J. M. Holdt, stod for indsamlingen og tilrettelægnngen og mødte stor interesse og velvilje hos sognets indbyggere, så der skabtes en sjælden smuk og omfattende udstilling. Den store sal fyldtes af hundreder af gamle ting. Selv fine, gamle møbler havde beboerne beredvilligt stillet til rådighed: bornholmerure, standkister, dragkister og skabe. Der var en rig skat af sølvtøj: skeer, hovedvandsæg og sølvbeslåede salmebøger, og der sås katter af kobberting, stentøj, glas og porcelæn.

Der var gamle redskaber som smørkærner, hørgejer, spindehjul, goderåd-jern o. m. a., og især vakte en samling gamle klædningsstykker interesse, deriblandt »hovedtøjer« med kniplinger.

Et hjørne af salen optoges af gamle bøger, skrifter og billeder. En fremtrædende plads fik mindet om Øster Løgum sogns historieskriver, præsten Peter Kier (1771-1834), der var født i Hovslund. Her sås bl. a. et atlas med kort over sognets landsbyer, tegnet af Kier omkring 1815. Endvidere var fremlagt hele fire skolebøger, som er forfattet i Øster Løgum sogn, nemlig pastor Kiers regnebog fra 1804, hans verdensbeskrivelse fra 1810, et atlas, tegnet af skolelærer Søren Holm i Rugbjerg omkring 1820, og endelig pastor Prahls bibelhistorie fra 1846.

Åbenrå Museum havde udlånt en samling oldsager, fundet i Øster Løgum sogn, og landsarkivet en række dokumenter vedrørende sognets historie.

En omfattende billedsamling, der viste landskaber og nu forsvundne partier fra landsbyer og gårde i sognet, blev studeret med levende interesse.

Salens vægge prydedes af malerier med motiver fra sognet, de fleste af kunstneren Fr. P. Becker, enkelte af maleren H. A. Kier, søn af nævnte pastor Kier.

Interessen for udstillingen overtraf alt, hvad arrangørerne havde ventet, idet antallet af besøgende oversteg 1000.

J. M. H.

Den store egnsvandring, søndag den 9. sept. 1962.

Heller ikke i år var det lykkedes at arrangere en tur til Ærø, og man måtte derfor gribe til det andet forslag: en sejltur op ad Slien. Det viste sig at være et lykkeligt greb, idet der var meget stor interesse for turen. Det maximale deltagerantal var sat til 300, og der blev fuldt besat.

Fra Haderslev og Åbenrå var arrangeret busforbindelser, og fra hele landsdelen stævnede biler sammen mod Sønderborg havn. Lidt over kl.

Ved anløbsbroen
i Arnæs
(fot. A. P. Dahlkild)

9 rundede S/S Alexandra, fyldt med forventningsfulde deltagere, Sønderborg Slot og stod syd på. Vejret var behageligt, og ingen blev søsyge trods nogen vind. Traditionen tro faldt der ikke regn på turen.

På det første stykke af sejlturen var der udsigt til det skønne Kegnæs, og videre gik det forbi Flensborg fyrskib, hvor man kunne iagttage bygningen af det nye fyrtårn. Birk Nakke passeredes på lang afstand, og kursen lagdes sydpå langs Angels østkyst. Under hele sejlturen fungerede bibliotekar P. Kürstein fra Slesvig som en kyndig og absolut ikke kedelig vejleder. Udenfor Sliminde blev kursen lagt om, og man sejlede vestover ind gennem Sliens smalle åbning med de lave holme og tanger. På højre hånd passeredes den lille fiskerby Måsholm. På den videre vej til Kappel var der lejlighed til at se på det rige fugleliv, der rører sig i de mange bredninger og på småholmene, især tog de mange svaner sig godt ud.

Ved flækken Kappel lagdes til for at tage de sydslesvigske deltagere og tyske toldere om bord. Forbi de berømte sildegærder fortsattes turen op ad Slien, efter at skipperen havde udvekslet plattyske venligheder med brofogeden ved Kappel. Ved middagstid nåedes Arnæs, hvor alle gik i land og fordelt på to af byens værtshuse spiste middag. Efter midt dagen fortalte Kürstein træk af byens særprægede historie og ledede en hyvandring, hvor kirken og den lange hovedgade besøges. Ved 16-tiden gik man igen om bord, sejlede forbi Svaneborg og op til broen ved Lindånæs. Efter den oprindelige plan skulle turen have været fortsat til Mysunde, men på grund af det fremrykkede tidspunkt besluttede man efter

*Kirken i Arnæs med dens særprægede bindingsværk
(fot. A. P. Dahlkild)*

rundspørge blandt deltagerne at vende før jernbanebroen, således at man kunne være tilbage i Sønderborg til det fastsatte tidspunkt kl. 20,00.

Selvom det var køligt på vejen hjem, var der mulighed for at holde kulden på afstand, idet der serveredes kaffe, pølser, øl og grog om bord.

HW.

Prisopgaver.

Komiteen til uddeling af Christian Paulsen-prisen udskriver følgende to prisopgaver:

1. Betydningen af 1864 for dansk åndsliv fra århundredskiftet til genforeningen.
2. En oversigt over og en analyse af den lokalhistoriske forskning i Sydslesvig i årene efter 1945, specielt vedrørende landbrugs-historiske emner.

Med henblik på den første opgave er komiteen af den opfattelse, at betydningen af 1864 for dansk åndsliv op til århundredskiftet er indgående behandlet i en række eksisterende værker, hvorimod der savnes en dyberegående behandling af det sønderjyske spørgsmåls indflydelse i dansk åndsliv for perioden 1900-1914 og videre frem til genforeningen. Der ønskes derfor en belysning af strømningerne i denne periode.

Den anden opgave har som forudsætning, at en række lokalhistoriske foreninger i Sydslesvig i årene efter 1945 har udfoldet en omfattende virksomhed. I de efterhånden mange lokalhistoriske årbøger er fremkommet et stort antal artikler og afhandlinger. Der ønskes en

oversigt over denne forskning, især med henblik på den del deraf, der også har interesse for dansk historisk forskning, og der ønskes tillige en analyse, d. v. s. en kvalitativ vurdering, af enkelte artikler eller grupper af artikler.

Besvarelser af opgaverne sendes i to maskinskrevne eksemplarer inden 15. oktober 1963 til: *Lektor Johs. Lomholt-Thomsen*, Strandvejen 61, København Ø.

Hver besvarelse indsendes under mærke eller motto, mens forfatterens navn, stilling, adresse samt fødselsår anføres på en seddel i en vedlagt lukket konvolut, der er forsynet med samme mærke eller motto som besvarelsen. Adgangen til at besvare opgaverne står åben for enhver. Besvarelserne vil blive bedømt af et sagkyndigt udvalg. De, hvem prisen tilkendes, får på Christian Paulsens fødselsdag den 10. januar 1964 overrakt en sølvmedalje samt 3000 kroner.

Amtskredsens arbejde

Haderslev amtskreds.

Amtsgeneralforsamlingen blev holdt i Rødding lørdag den 28. april på Hotel Rødding. Det lokale udvalg fra Rødding og Brændstrup havde tilrettelagt et godt program, som bød på billedudstilling fra det gamle Rødding og fortælling om gamle dage.

Ved valgene skete en del forandring af udvalget. Andreas Petersen, Rangstrup, som har været med, fra amtsudvalget dannedes i 1956, ønskede at træde tilbage på grund af alder. Som hans efterfølger valgtes bygmester Sandholt, Bevtoft. Som nye medlemmer af udvalget valgtes endvidere M. Toft, Brændstrup, fru Anne Marie Skau, Nygård, Ø. Lindet, og Erik Christensen, Vojens. Mødet sluttede med et besøg i den nyrestaurerede Rødding sognekirke, hvor pastor M. Olsen viste rundt.

Udvalget har været med til tre arrangementer i den forløbne sommer. Først var vi en aftentur i Ejsbøl mose. Der var måske knapt så mange med, som der har været de foregående fire år, men ca. 100 af medlemmerne og en del fra Haderslev Museums- og Arkivforening havde fulgt indbydelsen, og de fik en meget interessant aften, både i mosen under de dygtige arkæologers førerskab og siden på Hotel Norden, hvor museumsinspektør Ørsnes viste sine pragtfulde farvelysbilleder af fundene. Egentlig havde vi vel regnet med, at det var sidste sommer, der blev gravet i mosen. Men dette mærkelige fund synes jo stadig at berede overraskelser, så det er muligt, at vi også næste sommer kan få den snart traditionelle aftentur til Ejsbøl.

Amtsudflugten gik i år til Løjt og blev afholdt søndag den 19. august. I dejligt sommervejr samledes ca. 200 af vore medlemmer ved Løjt kirke, hvorefter turen, under kyndig ledelse af lærer Holdt, Rughjerg, gik omkring Runde mølle, Løjt kirke og videre ud i det skønne Løjt

land. Det var en tur, som gav mange og blivende indtryk fra denne særprægede egn.

Endelig var amtsudvalget, sammen med Historisk Samfund, med ved arrangementet af den smukke mindefest i 400-året for tingstedet ved Aller kirke den 12. august.

Medlemstallet for Haderslev amt og by ligger nu på 448.

T. H.

Åbenrå amtskreds.

Torsdag den 14. juni 1962 havde Åbenrå amtskreds sammen med Byhistorisk Forening indbudt til et foredrag på Åbenrå Museum i forbindelse med udstillingen af åbenråsølv i anledning af museets 75 års jubilæum. Dr. Sigurd Schoubye, Tønder, holdt et udtømmende og fængslende foredrag om åbenråguldsmedene og deres arbejder op til århundredskiftet. Efter foredraget viste doktoren den meget smukke udstilling frem. På grund af den store tilslutning måtte man tage tilhørerne holdvis på rundgangen.

Søndag den 16. september gik amtskredsens årlige udflugt, sammen med Folkeligt Samfunds medlemmer, til Tønder by, hvilket man havde lovet medlemmerne sidste år, da udflugten gjaldt Vestslesvigs land. Man startede kl. 14 fra Åbenrå, og ved ankomsten til Tønder i det fineste høstvejr besøgte man først, under dr. Schoubyes kyndige vejledning, den smukke kirke. Derefter havde dr. Schoubye fået arrangeret et besøg i det gamle apotek med dets kælderlokaler og i dr. Vest Hansens dejlige hjem i en gammel bygning fra det sekstende århundrede med stukloft fra det attende århundrede, et stukloft, der er fredet af Nationalmuseet, og som skal være det fineste i en privatbygning i Danmark. Gennem morsomme gyder og stræder førtes deltagerne, stadig under dr. Schoubyes vejledning, til Tønderhus, hvor man først indtog kaffen og siden fik en instruktiv vejledning om museet, hvorefter man besøgte dets dejlige samlinger. Dr. Schoubye var til stede også her og besvarede alle de mange spørgsmål, der blev stillet. Man sluttede besøget ved 18-tiden og tog hjem til Åbenrå, hvor man ankom før kl. 19.

Deltagernes antal var 36. Da man besøgte private hjem, var det behageligt, at der ikke var flere, men man blev enige om at lægge udflugten på et andet tidspunkt næste år, da denne kun var otte dage efter Historisk Samfunds store udflugt til Slien.

Varnæs og Bovrup, som ellers er meget aktive, har på grund af pastor Urban Schrøders sygdom ikke haft arrangementer i år.

H. J.

Sønderborg amtskreds.

Efter et års »kulturpause« er vi begyndt igen. Ved et udvalgsmøde i september blev det besluttet at afholde et udvidet kursus i hjemstavns-

lære i begyndelsen af vinterhalvåret. Dette kursus har behandlet følgende emner:

Arkæologi ved museumsinspektør Neumann. Kirken og kirkekunst ved pastor Zachariassen. Landbrugsforhold indtil 1850 ved landsarkivar Iversen. Herregårde på Als og Sundeved og Hertug Hans den Yngre ved Ernst Christensen. Bondegård og bondeskik ved museumsinspektør Slettebo. Augustenborgerne (træk af den nationale udvikling) ved cand. mag. Lene Johansen.

Der er afholdt to sideløbende kurser, et i Nybøl kro for Sundeved, og et på Danebod højskole for Als. De har været besøgt af tilsammen 100 deltagere og har været ualmindeligt vellykkede.

Der tænkes afholdt et fælles afslutningsmøde på Danebod med museumsinspektør dr. phil. S. Schoubye som taler.

E. C.

Tønder amtskreds.

Onsdag den 15. marts holdtes generalforsamling og årsmøde på Tønderhus i Tønder med 120 deltagere. Nyvalgt til bestyrelsen blev gårdejer Søren Nissen, Harris, i stedet for gårdejer Jørgen Tingleff, Lund.

Amtmand, dr. jur. Tyge Haarløv indledte en drøftelse om emnet: De historiske mindesmærkers betydning for Vestslesvigs turist- og erhvervsmæssige placering. Amtmandens causeri gav inspiration til en livlig drøftelse af mulighederne for øget intensitet i den lokalhistoriske oplysningsvirksomhed og forskning. Resultatet af drøftelsen er tilført amtskredsens protokol som et videre arbejdsgrundlag.

Lørdag den 2. juni holdtes der egnsvandring med ca. 80 deltagere. Udgangspunktet var Tønder, hvorfra man opsøgte skamstøtten i Sæd. Herfra gik turen videre ad grænsevejen til Sofiedal, hvor førstelærer P. Lagoni berettede om kartoffeltyskernes kolonisation for 200 år siden. I Bov kro fortalte pastor Harritsø, Bov, om hærvejen, som man derefter fulgte til Bommerlund, hvor lærer Schmidt, Bajstrup, fortalte om den gamle kro og brændevinsbrænderiet, der var knyttet til den.

C. S.

Sydslesvigs amtskreds.

Arbejdet bæres af et fortrinligt samarbejde indenfor bestyrelsen, hvis medlemmer repræsenterer Sydslesvigs forskellige områder, og med pressen, biblioteker og arkiver. En stor vinding har det været, at vi har kunnet få råd og hjælp af professor Troels Fink, efter at han er blevet generalkonsul i Flensborg.

Ved det store vintermøde i Flensborg, som vi i forening med Foredragsklubben og Centralbiblioteket lod afholde fredag den 19. januar, talte fhv. overarkivar ved rigsarkivet, dr. phil. Holger Hjelholt om Orla Lehmann som slesvig-holstensk fange og hans hustrus død. Fore-

draget påhørtes med største opmærksomhed og er senere udkommet i trykken.

Generalforsamlingen afholdtes mandag den 16. april på Det danske Centralbibliotek i Flensborg. Her fortalte smedemester Johan Meyer, Frøslev, på ægte sønderjysk maner »Sønderjyske oplevelser«. Bl. a. nævnte han, at den dødssyge Gustav Johannsen på Margrethes Minde foruden bøger gav ham følgende formaning til afsked: »Hovs no å blyw dansk, min dreng!«

Også vore to sommerforanstaltninger havde stor succes. Først byvandringen i Flensborg torsdag aften den 14. juni under ledelse af lektor Thomas Madsen. Op imod 200 deltagere mødtes udenfor den ærværdige St. Hanskirke, som besås med pastor Poul Jørgensen som foreviser. Derefter kiggede man ind i en række interessante, ældgamle baggårde. Til sidst samledes man til en awtenslurk i den minderrige St. Knudsborg og fik lærd og munter besked om St. Knudsgildet henholdsvis af professor Fink og pastor H. F. Petersen.

Søndag den 19. august ledede bibliotekar Poul Kürstein en tur til herregården Knoop og omegn. Egentlig måtte kun 50 deltage i turen, men antallet overskredes noget. I Flensborg Avis hedder det i en deltagers beretning bl. a.:

»At et privat hjem åbner sig for en forening, er i sig selv værd at bemærke og takke for, men Landeskonservator, Dr. Hirschfeld var ikke blot den venligste vært, som tog imod ved borgleddet, men han er også den kyndigste fører, når det gælder slotte og herregårde her til lands, og især da på Knoop. Den hvide bygning er rejst af den meget unge og højtbevandede fynbo Aksel Bundsen, som Caroline Schimmelmann var begavet nok til at opdage og lette vejen for. Offentligheden kender ham vel ellers mest fra kapellet i Flensborg.

Ikke langt fra Knoop ligger rester af en af Ejderkanalens sluser. Ad smalle veje og gennem krat og pyt og forbi skræmte geder trængte samfundets biler frem til denne glemte idyl. Den er dog også mindet om en højst håndfast og virkelig ingeniørdåd, skabt af en vidtskuende dansk statsledelse. Man må virkelig håbe, at landet Slesvig-Holsten må blues ved disse ærværdige minders sørgelige tilstand og sætte slusen i sømmelig stand.

Knoops og Kluwensieks attende århundrede forlod man og kørte til Gettorp ad det tyvende århundredes nye vej. Målet var Jernvedens middelalder, som den har taget skikkelse i den store kirke med det mægtige tårn.

Lang var dagen, stort var programmet, og folk blev vel lidt trætte. Men sikkert også tilfredse —.

H. F. P.

Årsberetning og regnskab 1961-62

Ved *Peter Kr. Iversen* og *Olav Christensen*.

Historisk Samfund for Sønderjylland afholdt sit årsmøde søndag den 27. maj 1962 kl. 14 på Løgumkloster Forsamlingshus i Løgumkloster.

Formanden, landsarkivar Peter Kr. Iversen, bød velkommen, og efter en fællessang »Som dybest brønd« blev Knud Fanø valgt til dirigent. Denne konstaterede, at mødet var indkaldt i overensstemmelse med lovene og gav ordet til formanden, der aflagde følgende beretning:

Historisk Samfunds arbejde har i de senere beretningsår været præget af stigende aktivitet; men det ene år former sig ikke som det andet. Snart har vi lagt mere vægt på det mere udadvendt folkelige arbejde, snart på publikationsvirksomheden. Det folkelige arbejde havde i 1961 sin foreløbige kulmination ved afholdelsen af hjemstavnsugen. I år har vi derimod især anstrengt os med udsendelsen af bøger og har på dette område også nået et højdepunkt.

Men dette, at vi i år fra ledelsens side måske knap nok har lagt så meget ind i det folkelige arbejde, som vi burde have gjort, har dog ikke givet sig udtryk ved svigtende tilgang af *nye medlemmer*. Sidste år kunne vi tale om en vis stagnation i medlemstilgangen, i år kan vi melde om en fremgang på omkring 100, således at medlemstallet nu ligger på ca. 1940. En ret betydelig del af disse nye medlemmer kommer fra Åbenrå by og amt, men også Haderslev kan tegne sig for ikke så få. Glædeligt er det endvidere, at vort medlemstal nord for Kongeåen er i jævn og støt fremgang, og at medlemstallet i Sydslesvig er konstant.

Udgivelsen af *Sønderjyske Årbøger* er naturligvis stadig vor fornemste opgave. Sidste efterår kunne vi her bringe en afhandling af pastor Malling om Brøns Mølle, en rigtig lokalhistorisk afhandling, som det snart er længe siden, vi har kunnet bringe, og nu i forårsheftet, som mange af medlemmerne vel knap nok har fået set endnu, bringer vi Ernst Christensens afhandling om landbevæbningen på Als under treårskrigen. Det er også en god stedhistorisk afhandling. Og endvidere bringer vi i forårsheftet H. F. Petersens afhandling om de sønderjyske vajsenhuse og H. Heilesens om gråbrødreklostrenes undergang. Som der er afstand fra Brøns til Asserballe og til Satrup i Angel, således er der også spændvidde i emnevalget for de afhandlinger, der er bragt i *Sønderjyske Årbøger* i det sidste år.

I 1964 kan *Sønderjyske Årbøger* fejre sit 75-års jubilæum, og jeg skal i den anledning nævne, at styrelsen og redaktionen er indstillet på, at et

sådant jubilæum bør fejres på værdig vis — hvorledes vil der senere blive redegjort for. En af bibliotekar P. Kürstein udarbejdet bibliografi over historiske afhandlinger i tyske tidsskrifter vil blive udsendt som tillæg til Sønderjyske Årbøger, såfremt tilskud til trykning kan opnås.

Også *Sønderjysk Månedsskrift* har bragt mange gode artikler, og månedsskriftet har nydt godt af den voksende historiske interesse i form af ny tilgang af abonnenter. I årets løb er der inden for redaktionen sket den ændring, at museumsinspektør H. Neumann er udtrådt efter at have været medredaktør i 14 år.

Hvad angår udgivelsen af selvstændige *skrifter* har vi i beretningsåret anstrengt os lidt ud over det sædvanlige. Nogle medlemmer vil måske synes, at vi godt kunne have sparet lidt på kræfterne og fordelt bøgerne over flere år. Men dertil må siges, at når der foreligger gode manuskripter, så må det være i alles interesse, at de publiceres så hurtigt som muligt. Vi har siden sidste årsmøde med støtte fra Carlsbergfondet udsendt Aage Bonde og Johan Hvidtfeldts bog om »Borgmestre, rådmænd, byfogder og byskrivere i Flensborg 1550—1848«, en værdifuld bog for personalhistorikere både syd og nord for grænsen. Vi har endvidere udsendt med støtte fra videnskabsfondet G. Japsens store og meget dybtgravende bog om den nationale udvikling i Åbenrå 1800—1850, vi har med støtte fra Åbenrå købstad udsendt det længe bebudede 1. bind af Åbenrå Bys Historie, og i anledning af 100-året for H. P. Hanssens fødsel To Ungdomsvener, en brevveksling mellem H. P. Hanssen og H. V. Clausen, udgivet ved landsarkivar dr. Harald Jørgensen. Til den sidste bog modtog vi tilskud fra H. P. Hanssens Mindefond. Inden for skriftrækken har vi endvidere haft den ære at udsende Sig. Schoubyes disputats om Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønder-egnen 1550—1900. Vi er dr. Schoubye meget taknemmelige, fordi han ville overlade os sin store og smukke bog i vor skriftrække, og jeg benytter lejligheden til her at gentage Historisk Samfunds tak og lykønskning. Bogen er forlængst udsolgt. Foruden disse 5 bind i skriftrækken har vi også i år kunnet udsende en bog i den såkaldte *lille serie*, nemlig Johan Meyers bog: Det gamle Frøslev, en god bog, der også har fundet mange købere. Alt i alt må det siges, at vore bøger er blevet solgt helt godt i det sidste år, og adskillige af de ældre publikationer er nu enten udsolgte eller er ved at blive det.

Vi havde egentlig regnet med, at H. Hejselbjerg Paulsens disputats: Sønderjydske Psalmesang 1717—1740 også skulle have været udsendt inden årsmødet, men trykningen er blevet noget forsinket, og bogen vil først komme om nogen tid. Også den vordende dr. theol. Hejselbjerg Paulsen vil jeg gerne bringe en hjertelig tak, fordi han ville overlade os udgivelsen. Det pynter jo op i skriftrækken med en eller to disputatser om året.

Med henblik på fremtiden kan jeg nævne, at vi regner med i det kommende år at kunne udsende endnu en disputats; da den først nu er indleveret til et af vore universiteter, skal jeg hverken nævne navn eller

emne, men blot anføre, at også med den sker der stor landevinding inden for den slesvigske og holstenske nyere historie. 2. del af Åbenrå Bys Historie skulle have været udsendt til jul, men på grund af landsarkivar Hvidtfeldts alvorlige og langvarige sygdom har udsendelsen måtte udskydes et halvt år, men forhåbentlig er bindet klart inden næste årsmøde. Af andre bøger, som ventelig vil blive udsendt inden næste årsmøde, kan jeg nævne H. V. Gregersens bog om den sønderjyske salthandels historie og et bind i den lille serie, formentlig Th. Kaufmanns erindringer fra ungdomstiden. På lidt længere sigt, men dog inden for en overskuelig fremtid kan jeg nævne landsdommer Franz Thygesens prisopgave om romerrettens indflydelse på strafferetten i Sønderjylland, og nogle bøger, som vi har under overvejelse at udgive i anledning af 100-året for 1864. Den ene skulle være en Sønderjyllands historie fortalt i billeder med museumsdirektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg, som billedredaktør og bibliotekar Poul Kürstein som tekstforfatter. Vi har haft betænkeligheder ved at give os i lag med denne store og bekostelige opgave, men med et forventet stort tilskud skulle vi kunne magte den. Vi har endvidere inden for redaktionsudvalget og styrelsen drøftet muligheden af at mindes 1864 ved i bogform at udsende nogle skildringer af, hvorledes besættelsen og krigsbegivenhederne indvirkede på den civile befolkning her i Nordslesvig, specielt på østkysten. Arkivar Worsøe har fortsat arbejdet med afskrivningen af den ældste kirkebog fra Åbenrå, der foruden de rent personalhistoriske data indeholder en mængde værdifulde kulturhistoriske oplysninger vedrørende 1600-årenes Åbenrå. Om det bliver Historisk Samfund eller arkivvæsenet, der udgiver kirkebogen, er endnu ikke afklaret. Tønder og Haderslev har deres trykte borgerbøger udgivet på tysk henholdsvis af dr. Ludw. Andresen og dr. Th. O. Achelis. For Sønderborgs vedkommende er borgerskabsprotokollerne stort set gået tabt, men for Åbenrås vedkommende er de bevaret, og det ville være godt, om vi fra dansk side kunne publicere Åbenrås borgerskabsprotokoller. Redaktør Morten Kamphövener er, efter at han er blevet pensioneret, gået i lag med udarbejdelsen af en sådan borgerskabsprotokol for Åbenrå med udførlige oplysninger om borgernes afstamning, ægteskab og død m. v. Dette arbejde må forudsættes at ville strække sig over et par år.

Til næste år er det 175 år siden Tønder seminarium blev grundlagt, og i den anledning er der af overlærer Jens Lampe, Åbenrå, udarbejdet et meget omfangsrigt manuskript med oplysninger om samtlige fra seminariet udgåede lærere, og seminarirektor, dr. Nyholm har på tilsvarende måde udarbejdet personalia vedrørende seminariets lærere gennem 175 år. Denne bog vil give overordentlige vigtige bidrag til belysning af grænseseminariets betydning. Dets elever findes spredt over Sønderjylland, Holsten og det øvrige Nordtyskland, Kongeriget og Norge. Pengene til udgivelsen fremskaffes af et udvalg, der har dr. Nyholm som formand, og Historisk Samfund har tilbudt sin hjælp til udgivelsen ved at udsende bogen i skriftrækken.

I skriftrækkens redaktionsudvalg er iøvrigt sket den ændring, at landsarkivar Johan Hvidtfeldt er trådt ud, og at redaktionssekretæren, adjunkt H. V. Gregersen er indtrådt som ordinært medlem.

Historisk Samfund har forsøgsvis planlagt udsendelsen af personalhistoriske arbejder i duplikeret form. *Et personalhistorisk udvalg* inden for foreningen med ekspeditionssekretær Olav Christensen som formand vil i nær fremtid udsende Chr. Paulsens anetavle, udarbejdet af overbibliotekar Aage Bonde og genealog Carl Langholz. Såfremt forsøget slår an, vil der senere på samme måde blive udsendt andre slægtstavler. Også det *kirkehistoriske udvalg*, der har pastor H. F. Petersen som formand, arbejder godt.

I forbindelse med publikationsvirksomheden bør det omtales, at *ekspeditionen* i efteråret udsendte en fortegnelse over samtlige skrifter fra Historisk Samfund. Brochuren blev udsendt i 5000 eksemplarer og bevirkede et godt salg både af ældre og nyere skrifter og årbøger. I øvrigt er der ved udsendelsen af de enkelte skrifter udsendt brochurer til specielt interesserede, således f. eks. for Åbenråbogens vedkommende til alle husstande i Åbenrå, ved Johan Meyers erindringer til alle husstande i Bov sogn. Det er tidligere på årsmøderne blevet påtalt, at vi ikke har haft kontakt nok med boghandlerne, og for at råde bod herpå har vi gennem Danske Boghandleres Kommissionsanstalt ladet udsende brochurer til samtlige landets boghandlere om de to sidste publikationer. Hvis det viser sig, at dette øger salget gennem boghandelen, vil vi naturligvis fortsætte hermed. Som det fremgår af regnskabet, har bogsalget i år været på godt 40.000 kr., imod knapt 6000 sidste år, altså en meget betydelig stigning, selvom man tager i betragtning, at en enkelt publikation har indbragt næsten halvdelen. *Den henviste kontorist* har i det forløbne år ført ekspeditionens regnskab under tilsyn af hjælpesekretæren, arkivar Worsøe, samt besørget forsendelsen af de solgte bøger. Derudover har hun ordnet kliche-samlingen og foretaget renskrivningsarbejder. Det er endnu ikke ganske afklaret, om vi også i det kommende år kan råde over henvist arbejdskraft, men det er meget at håbe, at spørgsmålet går i orden, da det betyder en væsentlig aflastning for den frivillige arbejdskraft.

I sidste årsberetning nævnte vi et vejledende *kursus* for lærere i aftenhøjskoler med lokalhistoriske emner og i lokalhistorisk arbejde i al almindelighed. Vi havde forsøgt at få et sådant kursus gennemført sidste år, men det mislykkedes. I år fik vi den ansøgte understøttelse fra undervisningsministeriet, og med seminarieadjunkt H. V. Gregersen som leder er kursus gennemført i vinter. Som lærere og foredragsholdere medvirkede professorerne Axel Steensberg og Troels Fink, museumsinspektørerne H. Neumann og J. Slettebo, amtsungdomskonsulent C. C. Jensen, statskonsulent, dr. phil. Roar Skovmand, arkivarerne K. Prange, H. Worsøe og Peter Kr. Iversen, adjunkt Valeur Larsen og førstelærer H. K. Kristensen. I alt strakte kursus sig over 14 aftener à 2¹/₂ time, men på grund af den store tilslutning, 44 deltagere, der kom

lige fra Rødding til Padborg, og fra Tønder til Als, måtte timerne på landsarkivet foregå i 3 hold. Nygadeskolen i Åbenrå havde stillet sangsalen til rådighed. Kursus afsluttedes med fælles kaffebord på Folkehjem, hvor nogle bogpræmier for de bedste transkriptioner af gotisk skrift uddeltes. Forhåbentlig vil dette kursus bære frugt i form af øget interesse for det lokalhistoriske arbejde rundt omkring i hele landsdelen. Vi har i Åbenrå planer om nogle mindre, vejledende kursus i personallhistorisk og lokalhistorisk arbejde i den kommende vinter med arkivar H. Worsøe som leder; men måske kan det også være muligt i forbindelse med aftenhøjskolen at arrangere kursus af denne art i andre af landsdelens købstæder.

I det forløbne år har der i *amtskredsene* i Nordslesvig været afholdt godt 10 møder og *udflugter* af forskellig karakter og med god tilslutning — især var der overvældende deltagelse i Haderslev amts tur til udgravningerne i Ejsbøl sidste efterår. I Sydslesvig har der været afholdt generalforsamling i maj 1961 og i januar i år et stort møde med fhv. overarkivar, dr. phil. Holger Hjelholt som taler. Desuden har der været afholdt seks bestyrelsesmøder, således at det samlede antal møder i amtskredsene ligger mellem 15 og 20. Inden for amtsudvalgene har der i årets løb fundet forskellige nyvalg sted.

Den *store fællesudflugt*, den såkaldte *egnsvandring*, havde i år samlet 275 deltagere. Turen gik til Husum og Frederiksstad med besøg på Rote Hauberg undervejs og afsluttende byvandring i Frederiksstad med dr. Teuchert fra Kiel som leder. Som foredragsholdere og vejledere medvirkede endvidere museumsinspektør H. Neumann, pastor Urban Schrøder, oberst O. Olsen og overlærer Chr. Stenz.

De *ationale foreningers* oktoberkursus, i hvis arrangement Historisk Samfund som sædvanligt deltog, afholdtes sidste efterår på Refugiet i Løgumkloster og havde som hovedemne fællesmarkedsproblemerne. Det historiske foredrag holdtes af pastor Hejselbjerg Paulsen. Emnet for foredraget var »Brorson og den vestslesvigske pictisme«. Det var glædeligt at se, at der i år var god tilslutning til kurset. Også H. P. Hanssen-mindefesten den 21. februar i år var arrangeret af de samarbejdende nationale foreninger, og Historisk Samfund var også stærkt engageret heri. Mindefesten afholdtes på Folkehjem med generalkonsul, dr. phil. Troels Fink som hovedtaler, og så mange interesserede fra hele Sønderjylland havde indfundet sig, at rammerne var ved at sprænge.

Indsamlingen af *traditionsstof på bånd* er i det forløbne år blevet fortsat af lærer Kristensen, Hovslund, således at vi nu råder over 15 bånd. Det er ikke meningen, at alle disse skal bevares, men en del af dem vil blive afskrevet og slettet. Kun særligt værdifulde optagelser vil blive bevaret enten helt eller delvist som en del af et sønderjysk stemmearkiv. Også indsamlingen af *billedmateriale* er blevet fortsat, og det er vort håb, at begge disse indsamlinger i de kommende år må kunne intensivres og bringes ind under mere organiserede former.

Det omfang, Historisk Samfunds arbejde efterhånden har fået, medfører, at vi må have støtte udfra — endog meget betydelig. Det ville have været rart, om vi som visse gamle nationale foreninger havde haft en renteafkastende formue at bygge publikationsvirksomheden og det øvrige arbejde op om. Som forholdene ligger nu, må vi i hver enkelt sag vente med dens realisation, til pengene er bevilget. Det kan forsinke og forhale en sag, som udenforstående kan have lidt vanskelig ved at forstå. Men har vi gode manuskripter og planer, volder det dog i almindelighed ingen større vanskeligheder at fremskaffe de fornødne penge. Også i år har vi, som det vil fremgå af regnskabsaflægningen, modtaget meget betydelige og kærkomne tilskud fra stat og kommune og fra private fonds og legater. Tilskudene til de enkelte publikationer er omtalt, men derudover vil jeg gerne nævne, at vi fra Antikvar Carl Julius Petersens Hjælpefond i år har modtaget 1000 kr., og Sprogforeningen og Skoleforeningen har støttet udgivelsen af Sønderjysk Månedsskrift. Især vil jeg dog fremhæve, at Johan Ottosens og H. V. Clausens mindelegat i år er tildelt Historisk Samfund med 4000 kr. For den modtagne hjælp — store og små beløb — vil jeg gerne herved bringe foreningens ærbødige tak.

Det er af betydning og vil i de kommende år blive af voksende betydning, at den historiske interesse holdes levende i vort folk. I den nye tid, vi går ind i, gælder det vel mere end nogensinde før, at værne om vor folkelige og nationale egenart. De historiske foreningers virkefelt — og det gælder ikke blot her i Sønderjylland — må i de kommende år udbygges, deres arbejde må intensiveres. Vi må fremdeles gennem vore tidsskrifter og vore bøger levere materiale, der kan udmøntes i det folkelige arbejde i aftenhøjskoler og andetsteds, vi må gennem kursus give inspiration til arbejdet, og vi må ved udstillinger lære den brede befolkning at forstå værdien af de minder, vore forfædre har efterladt os. Gennem historien lærer vi bedre vor egen tid at kende, og som præsident Kennedy sagde forleden: »Historien giver os tillid til fremtiden«.

Efter beretningen fik lærer Refslund Poulsen ordet og rejste kritik mod udgivelsen af H. P. Hanssens og H. V. Clausens breve på et så tidligt tidspunkt. Han fandt især angrebene fra H. V. Clausen på A. Lebeck smagløse og henstillede, at Historisk Samfund fremtidig tog mere hensyn til det menneskelige moment. Formanden bemærkede hertil, at personer i det offentlige liv måtte stå for kritik, men iøvrigt viste brevene jo også, at H. V. Clausens holdning overfor Lebeck efterhånden blev mere positiv. Da det ikke var Historisk Samfund, der havde rådighedsretten over de benyttede privatarkiver, lå det formelle ansvar ikke dér. Bogen var af stor værdi, men formanden indrømmede, at man måske burde have ventet nogle år endnu med udgivelsen.

Kassereren, ekspeditionssekretær Olav Christensen, aflagde derefter det reviderede regnskab (jvf. omstående). Lærer Knud Niel-

sen fandt, at regnskabet efterhånden var så stort, at det burde duplikeres og uddeles ved årsmødet, hvilket toges ad notam.

Beretning og regnskab godkendtes derefter.

Viceskoleinspektør Werner Christiansen aflagde beretning og regnskab for Sønderjysk Månedsskrift. Regnskabet var i år bedre end sædvanlig, og flytningen af ekspeditionen af de ældre årgange til landsarkivet havde bevirket et større løssalg især af ældre numre, der nu kunne fås til nedsat pris. Også det nye års regnskab tegnede godt.

Lærer Leick foreslog at genoptrykke forskellige udsolgte numre samt at lave numre, hvor alt stoffet var fra ét sogn, et forslag, W. Christiansen lovede at tage op til velvillig overvejelse.

Efter godkendelsen gik man over til dagsordenens pkt. 4: valg til styrelsen. Formanden takkede museumsinspektør Hans Neumann, der havde ønsket at udtræde af styrelsen på grund af manglende tid, for det store arbejde, han havde gjort i de 22 år, han havde siddet i styrelsen, først som kasserer og dernæst som medredaktør af månedsskriftet. Det var med beklagelse, at styrelsen havde taget Neumanns anmodning til efterretning. Da månedsskriftets redaktion og ekspedition skal tages op til revision, henstillede styrelsen, at der ikke foretoges nyvalg før næste år, når dette forhold var afklaret. Provst Holdt stillede sit mandat til disposition, men blev genvalgt sammen med W. Christiansen, Knud Fanø, Johan Hvidtfeldt samt revisorerne C. H. Sehrt og S. Schoubye.

Under evt. fastlagdes næste årsmøde til Lyksborg. Egnsvandringen var fastsat til 9. sept. og skulle om muligt gå til Ærø. Hvis dette ikke lod sig gennemføre, ville man arrangere en sejltur op ad Slien. Af foreningens øvrige planer nævnte formanden, at man påtænkte sammen med Vejle amts historiske samfund ved en sammenkomst i Aller at markere 400 års dagen for Tyrstrup herredstings henlæggelse dertil.

Herefter drøftedes mulighederne for at aktivere ungdommen til det historiske organisationsarbejde; i diskussionen deltog H. P. Jørgensen, Olmersvold, seminarielektor Frede Hansen og lærer Leick.

Da ikke flere ønskede ordet, takkede dirigenten og sluttede generalforsamlingen kl. 15,30.

Det var oprindeligt planlagt, at arkitekt fru Elna Møller fra Nationalmuseet skulle have talt om »Den middelalderlige kirke som arbejdsplads, med særligt henblik på Sønderjylland«, men fru Møller havde fået forfald, og i stedet talte efter det fælles kaffebord museumsinspektør Mogens Ørsnæs fra Nationalmuseet og viste lysbilleder fra udgravningerne i Ejsbøl Mose.

Tillæg til medlemsfortegnelsen

Efterfølgende supplement til den i årene 1955 til 1961 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk samfund for Sønderjylland er af økonomiske grunde ikke gjort så udførlig som ønskelig. Afgangslisten omfatter således kun de afdøde medlemmer, hvis død er kommet til kassererens kundskab, medens tilgangslisten ikke som tidligere er opdelt topografisk, idet de nye medlemmer i år kun er opført i alfabetisk orden. Det bemærkes, at det er kassereren, som har ansvaret for udarbejdelsen af tillægget.

Historisk samfund har siden årsopgørelsen i 1961 haft en nettotilgang af 90 medlemmer, idet der foruden 24 døde er slettet 58 på grund af udmeldelse eller restancer, medens tilgangen er på 172 medlemmer. Medlemstallet pr. ultimo oktober 1962 var derefter 1976, der fordeler sig på landets enkelte dele som følger:

Haderslev by	131	Philipsen, Kr., gårdejer, Lundtoft pr. Tørsbøl
Haderslev amt	317	Poulsen, A. G., øjenlæge, Haderslev
Sønderborg by	50	Reggelsen, Chr., gårdejer, Toghale, Møgeltønder
Sønderborg amt	112	Roos, Carl, professor, København
Tønder by	99	Schmidt, Bendt, adjunkt, Tønder
Tønder amt	234	Sodborg, I. M., overlærer, skatteråds- formand, Lemvig
Åbenrå by	239	Stamp, Niels, gårdejer, Skærbæk
Åbenrå amt	213	Wisse, Svend E., kontorchef, Sønderborg
Sydslesvig	167	
Stor-København	166	
Det øvrige Danmark	233	
Udlandet	15	

Afgang ved død

Christiansen, Henry, tømmerhandler,
Haderslev
 Davidsen, H. C., fhv. godsinspektør,
Møgeltønder
 Futtrup, Jens, fhv. seminarieførstander,
Jelling
 Gram, Jørgen, gårdejer, fhv. folketings-
mand, Gabøl
 Hansen, Jens, lærer, Holm
 Hansen, Karl Møller, landmand,
Rinkenæs
 Hansen, Th., branddirektør, Visby
 Hulegaard, Axel, overretssagfører,
Valby
 Jensen, Ingrid, bankbestyrer, Vojens
 Jessen, Jeppe, læge, Kolding
 Jørgensen, M. C. Feifer, toldforvalter,
Kruså
 Karberg, A. V., amtmand, dr. jur.,
Ringkøbing
 Lauenborg, P., direktør, Agerskov
 Lustrup, Niels H., rentier, Spandet
 Maibøll, C., lærer, Jejsing
 Mundt, Kaj, landsretspræsident,
København

Tilgangsliste:

Alnor, Peter Christian, professor,
dr. med., Kiel
 Andersen, A., pastor emer., Haderslev
 Andersen, Ib, gymnasieelev, Bylderup-
Bov
 Andersen, Ingrid Nørgård, lærerinde,
Slesvig
 Andresen, Fr., invalidekonsulent,
Tønder
 Astrup, Tage, director of research, dr.
phil., Washington, U.S.A.
 Bak, Anders, lærer, Vojens
 Balslev, Anders, major, Åbenrå
 Bang, E., apoteker, Toftlund
 Becker, Henning, journalist, Jaruplund
højskole, Sydslesvig
 Becker, Preben, direktør, Svenstrup J.
 Bengtsson, Helge Bille, malermester,
Slotsherrensvej 72, Vanløse
 Berthelsen, Hans, Rebbøl pr. Bolderslev
 Biblioteket, fængselsafdelingen Renbæk
pr. Skærbæk
 Bladt, N. P., agronom, Lunding
pr. Haderslev
 Bojsen, Hans, adjunkt, Flensborg

- Brinkman, Ludwig, Slesvig
 Bro, Ingver, lærer, Slesvig
 Brændstrup hjemstavnsforening,
 pr. Gramby
 Buch, Edith, frk., Åbenrå
 Buhl, Georg, assistent, Løgumgård
 Callesen, Paul, gårdejer, Bolderslev
 Carlsson, Benedicte, børnehaveder,
 Åbenrå
 Carstens, Karen M., lektor,
 Kolding
 Centralbiblioteket, Svendborg
 Christensen, Alfred, gårdejer, amtsråds-
 medlem, Visby
 Christensen, Marie, cand. theol. &
 mag., Kolding
 Christiansen, B. Lindskov, skovrider,
 Skærbæk
 Christianson, John, mag. art.,
 Nordkrog 21, Hellerup
 Christoph, Margrethe, Åbenrå
 Clausen, Hans, gårdejer, Elsmark
 pr. Nordborg
 Danielsen, Kristian, gårdejer, Gerup
 pr. Visby
 Dyre, Mogens, ingeniør, Danfoss,
 pr. Svenstrup
 Ebbesen, Klaus, Godthåbsvej 30 II,
 København F.
 Egebjærg Andersen, J. P., politiass.,
 Gråsten
 Elmelund, N. A., kaptajn, Vojens
 Elming, Svend, dommerfuldmægtig,
 Rødding
 Emmertsen, A., tandlæge, fru,
 Sundvænget 49, Hellerup
 Engraf, C. E., fængselsoverlærer,
 Renbæk pr. Skærbæk
 Esbensen, Otto, overlærer, Haderslev
 Fedders, Gerda, stud. phil., Park-
 alle 18 II, Hamborg 13
 Feldstedt, Ervin, chauffør, Tørsbøl
 Frank, Marius H., lærer, Åbenrå
 Frank, Rudolf, portør, Århus C.
 Friberg, Egon, Engesvang
 Fritz, Sv., arkitekt, Åbyhøj
 Gad, Uffe, fhv. landmand, Roager
 Grødum, Tage M., læge, Tinglev
 Gundesen, Nis, gårdejer, Sofiedal
 pr. Fårhus
 Hansen, Abbe Cathr., kontorassistent,
 frk., Åbenrå
 Hansen, Arnold, apoteker, Kolding
 Hansen, Gynther, bibliotekar, Flensborg
 Hansen, Hans Erik, lærer, Burkal
 Hansen, Knud Erik, Vojens
 Harck, Eduard, prokurist, Flensborg
 Hede, Martin, seminarielæktor,
 Haderslev
 Henningsen, H., viceskoleinspektør,
 Haderslev
 Henningsen, Hans Jørgen, lærer, Nibøl,
 Sydslesvig
 Holbæk seminariums bibliotek
 Hollensen, P., Torslev pr. Skovsgård
 Holm, Tilde, lærerinde, fru, Høptrup
 Holsøe, H. V., befragter, Hjortholms-
 vej 16, Virum
 Homilius, Nik., ingeniør, Haderslev
 Hoppe, Kirsten, Flensborg
 Hugger, Ernst P., vandre lærer, Store
 Kværn, Sydslesvig
 Hørlyck, Anders, gårdejer, Skodborg J.
 Iversen, Jens, Tørring mølle
 Iversen, Wilhelm, købmand, Satrup,
 Sydslesvig
 Jensen, Hans, lærer, Haderslev
 Jensen, K. K., politiassistent, Tønder
 Jensen, Thorvald, direktør, Vojens
 Jessen, Carl Chr., stud. theol., Ehlers
 kolleg., København K.
 Johansen, Hans, slagtermester, Åbenrå
 Johannsen, Kathr., overlærer, frk.,
 Åbenrå
 Juhl, Chr., kriminalass., Gråsten
 Jøhnk, F. J., lærer, Åbenrå
 Kaufmann, Th., Bovrup
 Kier, Valborg, fru, Åbenrå
 Klåning, Axel F., inspektør, Åbenrå
 Knudsen, Elmo, biskop, Christiansfeld
 Knudsen, Jørgen Peter, fhv. distrikts-
 bestyrer, Tønder
 Kongelige Norske Videnskabers
 Selskabs bibliotek, Det, Trondheim
 Kragh, K., Åbenrå
 Kronika, Jacob, redaktør, Flensborg
 Kudsk, Anni, lærerinde, Tyrstrup
 Köppen, Poul, stud. mag., Århus C.
 Lange, Johs., gårdejer, Jegelund
 pr. Bevtøft
 Larsen, C. P., major, Vordingborg
 Larsen, Povl Klovborg, lærer,
 Svenstrup, Als
 Lassen, Niels, sekretær, cand. jur.,
 Blidalspark 44 I, Hellerup
 Laugesen, Svend, seminarielæktor,
 Haderslev
 Lauritzen, G., organist, Åbenrå
 Lautrup, Carl Erik, cand. jur., Erika-
 vej 165, Gentofte
 Lesch, Georg, skoleleder, Nykirke,
 Sydslesvig

- Lildholdt, Ester, bestyrerinde, Ulkebøl
 Løvig, Karen, fru, Sønderborg
 Madsen, A. J., Slipkov, Kruså
 Madsen, Hans, sognepræst, Kegnæs
 Mægaard, Inger, børnehaveleder, Åbenrå
 Mai, Jørgen, apoteker, Tinglev
 Markussen, Chresten, lærer, Vojens
 Mathiasen, Inger, lærerinde, fru, Kolding
 Mathiesen, Friedrich, arbejdsleder, Åbenrå
 Merrils Madsen, førstelærer, Arnitlund pr. Over Jerstal
 Michelsen, Viggo, assurandør, Åbenrå
 Monrad Møller, Jørgen, forstander, Asserballekov
 Mølgaard, Poul, konsulent, Åbenrå
 Møller, Ejvind, pedel, Åbenrå
 Møller, J. P., bogbinder, Haderslev
 Mørk, Trier, statskovfoged, Nygård pr. Svenstrup
 Nielsen, H. K., civilingeniør, Hjallese
 Nissen, Viktor, konsulent for særundervisn., Åbenrå
 Nybroe, Karsten, Vojens
 Nørgård, N., overassistent, Åbenrå
 Olesen, M. J., pastor, Rødding
 Olsen, Erik, Fynshav
 Olsen, P. Riis, forstander, Åbenrå
 Paulsen, H. P., lærer, Hoptrup
 Paulsen, Marie, søster, Slesvig
 Pedersen, Rolf, Vojens
 Petersen, Carlo Daus, Åbenrå
 Petersen, Christian, agronom, Haderslev
 Petersen, Christian, redaktionssekretær, Haderslev
 Petersen, Ejner, gårdejer, Tornumgård pr. Lintrup
 Petersen, Helge Daus, skovfoged, Stubberupskov pr. Faxø
 Petersen, Magda, overlærer, frk., Rødding
 Poulsen, Aksel, sognepræst, Ø. Lindet
 Poulsen, Frode, lærer, Vojens
 Priemé, Hans, adjunkt, Gimsing pr. Struer
 Rasmussen, Arved, portner, Asserballe
 Rasmussen, C. J., fiskebiolog, magister, Brøns Mølle
 Rasmussen, Søren, gårdejer, Hygumskov
 Rasmussen, Aage, Broager
 Ravn, John, Vojens
 Reimers, Gerhard, lærer, Nibøl, Sydslesvig
 Riemer, Helene, fru, Flensborg
 Riis, Marius, seminarielektor, Haderslev
 Rode, Carl C., forstander, Åbenrå
 Rosager-Hansen, P., stadsskoleinsp., Padborg
 Ryge Petersen, G., lærer, Agtrup, Sydslesvig
 Schmidt, Carl E., entreprenør, Drengsted pr. Døstrup, Sdj.
 Schmidt, Ib, stud. merc., Sønderborg
 Schmidt, Ragnhild, overlærer, frk., Vojens
 Schultz, Fritz, bogholder, Åbenrå
 Seeborg, Th., rentier, Brændstrup pr. Gram
 Simonsen, Jes, manufakturhandler, Åbenrå
 Skøtt, Hans, gårdejer, Møjbøl pr. Øster Lindet
 Stabel, Monica, frk., højskolen. Rødding
 Studnitz, Torben, cand. jur., Godthåb, Grønland
 Sølvsteen, sognepræst, Øster Højt
 Tang, Harry, Vojens
 Teller, Niels, forsorgsassistent, Renbæk pr. Skærbæk
 Thomsen, Frieda M., afdelingssygeplejerske, Tønder
 Thygesen, Frantz, landsdommer, Viborg
 Tjellesen, Kai, tømremester, Espergærde
 Toft, Carsten, skoleelev, Vojens
 Tykiær Jensen, sognepræst, Hammelev
 Taaning, Jørgen, overlærer, Haderslev
 Universitetsbiblioteket, Kiel
 Vestergaard, Erik, journalist, Flensborg
 Westhoff, K., overtoldass., Padborg
 Vetter, M. C. sekretær, Kolding
 Wiberg, J. C., kaptajnløjtnant, Fredericia
 Willesen, Erik, arkitekt, Hyrdvangen 100, København NV
 Vive, P. N., sognepræst, Tyrstrup
 Volt, J. C., overlærer, Vojens
 Vriesema, Marie, lærerinde, Risum, Sydslesvig
 Waage Jensen, lærer, Kappel, Sydslesvig
 Zachariassen, Ella, pens. lærerinde, Christiansfeld
 Zentralbücherei, Åbenrå
 Aarup, H. lektor, Sønderborg

Manuskript og forkortelser i Sønderjyske Årbøger

Redaktionen af Sønderjyske Årbøger ønsker, at artikler, som skal fremkomme deri, får et i det ydre ensartet præg, således at ortografi, kildehenvisninger, forkortelser m. m. kommer til at følge de samme regler. Man har derfor udarbejdet følgende retningslinier, som bedes overholdt af årbøgernes medarbejdere:

Manuskriptet: Det er ønskeligt - men ikke nødvendigt - at artiklerne er maskin-skrevet. De må derfor altid være skrevet på papir af ensartet størrelse - helst A 4 - og af en forsvarlig kvalitet. Af hensyn til tilføjelser, redaktionens bemærkninger o.s.v. er det vigtigt, at der er et godt mellemrum mellem linierne, og at der er en bred margin til venstre. Siderne bør være forsynet med sidetal. Manuskriptpapir kan gratis fås fra ekspeditionen.

Fremhævelser: Som regel foretages fremhævelser ved hjælp af kursivering. Er det absolut nødvendigt med to slags fremhævelser, anvendes desuden kapitæler. Versaler og spatiering vil ikke blive benyttet.

Ortografi: Her følges de almindelige bestemmelser (små bogstaver, Å, kunne o.s.v.). Alle virkelige egennavne skrives med stort, således også navne på institutioner, f. eks. Tyske Kancelli, 3. Regiment m.m. Datoer angives ikke ved brøker, men ved at skrive månedens navn, altså 3. juli. Månedernes navne forkortes: jan., febr., aug., sept., okt., nov., dec. Kongernes nummer angives ved arabertal, altså Christian 4., og i stedet for 17. århundrede bruges udtrykket 1600-årene, evt. 1600-tallet. Der skrives 1670'erne.

Citater: Citater på fremmede sprog skal oversættes til dansk, med mindre det drejer sig om enkelte ord, der vanskeligt kan oversættes. Anser forfatteren det for nødvendigt, kan citatet i dets oprindelige sprogform dog gengives i noterne. Drejer det sig om citater på dansk, normaliseres ortografi og tegnsætning.

Forkortelser: I teksten må ikke anvendes andre forkortelser end sådanne, som er i almindelig brug: bl. a. f. eks., m.m., o.s.v. Desuden de ovenfor nævnte forkortelser af månedernes navne. I noterne de i medfølgende liste opførte forkortelser. Ved andre forkortelser følges de samme retningslinier. Er der tale om en større artikel med mange noter, vil det almindeligvis være mest praktisk som indledning til noterne at meddele en fortegnelse over de anvendte forkortelser.

Noter og kildehenvisninger: Disse må under ingen omstændigheder anbringes i selve teksten, men sættes bagefter artiklen. Henvisning sker ved et notetegn, der ikke forsynes med parentes. Notetegnene nummereres fortsat inden for artiklen, ved større artikler dog kun inden for de enkelte kapitler. I så fald medtages kapiteloverskrifterne. Hver note begynder med en ny linie. Kildehenvisningerne må være så fyldige, at man altid kan se, hvor hver enkelt oplysning kommer fra. Det er altså ikke tilstrækkeligt ved artiklens slutning at give en sammenfattende oversigt over kilde-materialet.

Når der i noterne henvises til arkivalisk materiale, må henvisningen være så ud-

forlig, at enhver let kan finde frem til de nævnte kilder. Det er således ikke tilstrækkeligt at skrive: Landsarkivet eller Sønderborg byarkiv. Man bør altid anføre arkivafdelingens navn, pakkens eller protokollens titel, evt. noget forkortet. Er der tale om nummererede arkivalier, er det nok at anføre arkivafdelingens navn og nummer. En henvisning bør se således ud: Sønderb BArk XIV. Sager vedr. markeder og torv 1708-1836 eller Ty Kanc. I.A.D 182. Henvises der til selvstændige værker, anføres disses titel fuldtud. Drejer det sig om meget lange titler, kan en sådan dog forkortes, evt. ved med prikker at angive udeladelsen. Ved selvstændige værker, men ikke ved tidsskriftartikler, anføres udgivelsesåret imellem kommaer. Derimod vil der som regel ikke være grund til at nævne trykkestedet. Henvisninger til trykt litteratur kommer herefter til at se således ud: Hist T 3. r. VI, s. 35, SJy Arb 1926, s. 56, H. Brandt: Geistesleben und Politik in Schleswig-Holstein um die Wende des 18. Jahrhunderts, 1925, s. 36.

Billedteksterne: Hvis forfatterne leverer billeder til en artikel, bør disse være forsynet med en fyldig billedtekst, der indholder alle de oplysninger, som kan lette forståelsen af billedet og belyse dets forbindelse med teksten. Er der tale om maleri, stik og lign., anføres kunstnerens navn. Desuden nævnes det, hvor billedets original opbevares. Ved større artikler med mange billeder vil det være ønskeligt med en samlet billedfortegnelse, og oplysningerne om opbevaringssted kan da gives her.

Forkortelser:

Amtsarkiv	<i>AArk</i>
Acta Archaeologica	<i>Acta Arch</i>
Amtsblatt	<i>ABL</i>
Addimenta	<i>Add</i>
Aflevering fra Kiel	<i>Afl Kiel</i>
Amtsforstanderarkiv	<i>AFstArk</i>
E. Alberti: Lexikon der schleswig-holstein-lauenburgischen und eutinischen Schriftsteller	<i>Alberti</i>
C. F. Allen: Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland	<i>Allen Da Spr Hist</i>
Apenrader Tageblatt	<i>Ap Tagebl</i>
Archiv für Geschichte, Statistik, Kunde der Verwaltung und Landesrechte der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg	<i>Arch Gesch Stat</i>
Archiv für Staats- und Kirchengeschichte der Herzogtümer Schleswig, Holstein, Lauenburg und der angrenzenden Länder und Städte	<i>Arch St KGesch</i>
O. Fr. Arends: Gejstligheden i Slesvig I-III	<i>Arends</i>
Amts(stue)regnskab	<i>ARgsk</i>
Aktfortegnelse	<i>AktFort</i>
Arup: Danmarks historie	<i>Arup</i>
Amtsstuearkiv	<i>AStArk</i>
Beiträge zur Schleswiger Stadtgeschichte	<i>Beitr Sch StGesch</i>
Bernstorffske Papirer udg. af Aage Friis	<i>Bernst Pap</i>
Borgerskabsprotokol	<i>BorgProt</i>
Bricka: Dansk biografisk Lexicon	<i>Bricka</i>
Brøndsted: Danmarks Oldtid	<i>Brøndsted</i>
Byarkiv	<i>BArk</i>
Bøje: Danske Guld- og Sølvmedemærker	<i>Bøje</i>
Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve	<i>Chr 4 Breve</i>
Chronologische Sammlung der . . . Verordnungen und Verfügungen . . .	<i>Chron Samml</i>
Corpus Constitutionum Regio-Holsaticarum	<i>Corp Const Holsat</i>
Corpus Statutorum Slesvicencium	<i>Corp Stat Slesv</i>
Casper Danckwerth: Neue Landesbeschreibung der zwei Herzogthümer Schleswig und Holstein	<i>Danckwerth</i>
Danmarks Adels Aarbog	<i>Da Ad Arb</i>
Danske Atlas	<i>Da Atl</i>
Dansk biografisk Leksikon	<i>Da Biogr Leks</i>
Danmarks Folkeminder	<i>Da Folkem</i>
Dansk Folkemindesamling	<i>Da Folkem Saml</i>
Danske Folkemaal	<i>Da Folkemål</i>
Danmarks gamle Købstadslovgivning	<i>Da Gl Kbst Lovg</i>
Danmarks gamle Personnavne	<i>Da Gl Pers</i>
Danmarks Herregaarde ved Aar 1920	<i>Da Herreg</i>

Danske Kancelli	<i>Da Kanc</i>
Danske Kancelliregistranter 1535-1550	<i>Da KancReg</i>
Danmarks Kirker	<i>Da Kirk</i>
Den danske Kirkes Historie	<i>Da Kirk Hist</i>
Danske Magazin	<i>Da Mag</i>
Danske politiske Breve fra 1830'erne og 1840'erne	<i>Da Pol Br</i>
Danmarks Riges Breve	<i>Da Rig Br</i>
Danmarks Riges Historie	<i>Da Rig Hist</i>
Danmarks Runeindskrifter ved L. Jacobsen og E. Moltke	<i>Da Runeindskr</i>
Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Litteraturhistorie	<i>Da Saml</i>
Danske Slotte og Herregaarde	<i>Da Sl Herreg</i>
Danmarks Stednavne	<i>Da Stedn</i>
Danske Studier	<i>Da Stud</i>
Diplomatarium Danicum	<i>Dipl Dan</i>
Diplomatarium Flensborgense udg. af H. C. P. Sejdelin	<i>Dipl Flensb</i>
Dybbøl-Posten	<i>DybPost</i>
Dannevirke	<i>Dv</i>
N. Falck: Handbuch des Schleswig-Holst. Privatrechts	<i>Falck Privatrecht</i>
N. Falck: Sammlungen zur näheren Kunde des Vaterlandes . . .	<i>Falck Samml</i>
Familiengeschichtliche Mitteilungen aus Nordschleswig	<i>FamGesch Mitt NSchlesw</i>
E. Feddersen: Kirchengeschichte Schleswig-Holsteins II	<i>Feddersen KirchGesch</i>
H. F. Feilberg: Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmaal	<i>Feilberg Ordb</i>
Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i Studiet af Sønderjyllands Historie	<i>Fink-Hvidtfeldt</i>
Finanskollegiet	<i>FinKoll</i>
Flækkearkiv	<i>FlArk</i>
Flensborg Avis	<i>Fl Av</i>
Fortid og Nutid	<i>Fort Nut</i>
Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot	<i>Frederiksb Mus</i>
Kong Frederik den Førstes danske Registranter	<i>Fr 1 Reg</i>
Fysikatarxiv	<i>FysArk</i>
Godsarkiv	<i>Ark</i>
Sammlung der hauptsächlichen Schl.-Holst. gemeinschaftl. Verordnungen	<i>Gem Verordn</i>
Generalkirkeinspektionskollegiet	<i>GenKirkKoll</i>
Generalsuperintendentens arkiv	<i>GenSup Ark</i>
Generaltoldkammeret	<i>GenToldkam</i>
Geografisk Tidsskrift (dansk)	<i>Geogr T(Da)</i>
Geschichte Schleswig-Holstein	<i>Gesch Sch-H</i>
C. Nyrop: Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen udg. af C. Nyrop	<i>Gilde Lavsskr</i>
Gamle kongelige Samling	<i>Gl Kgl Saml</i>
Gottorperarkivet	<i>GottArk</i>
H. Grotfend: Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit	<i>Grotfend</i>
Grænsevagten	<i>GrVagt</i>
Haderslev byhistoriske Arkiv	<i>Had Byhist Ark</i>
Haderslev-Samfundets Årsskrift	<i>Had Samf</i>
De Hansborgske Registranter udg. af Caroline Andersen	<i>Hansb Reg</i>
Hanserezesse	<i>Hanserez</i>
G. Hanssen: Agrarhistorische Abhandlungen	<i>Hanssen Abhandl</i>
Paul v. Hedemann-Heespen: Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und die Neuzeit	<i>Hedemann-Heespen Neuzeit</i>

Heimatblätter aus Nordschleswig	<i>Heimbl NSchl</i>
Husfogedarkiv	<i>HFArk</i>
J. C. W. Hirsch: Danske og norske Officerer 1648-1814	<i>Hirsch Officerer</i>
Historisk Tidsskrift (dansk)	<i>Hist T (Da)</i>
Historische Zeitschrift	<i>Hist Z</i>
Hejmdal	<i>Hjmd</i>
Hofmann: Samlinger og Fundationer	<i>Hofm Fund</i>
Hof- og Statskalender	<i>Hof StKal</i>
Edv. Holm: Danmarks-Norges indre Historie 1660-1720	<i>Holm Da-No Hist 1660-1720</i>
Edv. Holm: Danmarks-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse	<i>Holm Da-No Hist 1720-1814</i>
Haandbog for danske Lokalhistorikere	<i>Håndb LokHist</i>
Jahrbuch des Angler Heimatvereins	<i>Jahrb Angeln</i>
Jahrbuch der Heimatgemeinschaft Eckernförde	<i>Jahrb Eckernf</i>
Jahrbuch für die Schleswigsche Geest	<i>Jahrb Geest</i>
Jahrbücher für die Landeskunde der Herzogtümer Schleswig, Holstein und Lauenburg	<i>Jahrb LKunde</i>
Jahrbuch des Nordfriesischen Instituts	<i>Jahrb Nordfr Inst</i>
Jahrbuch des Nordfriesischen Vereins für Heimatkunde	<i>Jahrb Nordfr</i>
Heimatkundliches Jahrbuch für den Kreis Rendsburg	<i>Jahrb Rendsb</i>
H. N. A. Jensen: Versuch einer kirchlichen Statistik des Herzogthums Schleswig	<i>Jensen Kirch Stat</i>
A. Svensson: Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis, I-III	<i>Jessen</i>
Franz v. Jessen: Håndbog i det nordslesvigske Spørgsmåls Historie	<i>v Jessen Håndb NSlesv</i>
Franz v. Jessen: Håndbog i det slesvigske Spørgsmåls Historie 1900-37 I-III	<i>v Jessen Håndb Slesv</i>
Jydske Tidende	<i>Jy Tid</i>
Junge Front	<i>Ju Fr</i>
Samlinger til Jydsk Historie og Topografi og Jyske Samlinger	<i>Jy Saml</i>
Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie	<i>Jørgensen Retshist</i>
Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog	<i>Kalkar Ordb</i>
H. P. Hanssen: Kamparene	<i>Kampårene</i>
Kancelliets Brevbøger . . .	<i>Kanc Brevb</i>
Kirkebog	<i>KBg</i>
Det kgl. Bibliotek	<i>Kgl Bibl</i>
Kirkeinventarium	<i>KInv</i>
Kirkehistoriske Samlinger	<i>Kirkehist Saml</i>
Kommunearkiv	<i>KomArk</i>
Kommercekollegiet	<i>KommKoll</i>
B. Kordes: Lexikon der jetztlebenden Schleswig-Holsteinischen Schriftsteller	<i>Kordes</i>
Kreisblatt	<i>KrBl</i>
Kirkeregnskab	<i>KRgsk</i>
Krigskancelliet	<i>Krigskanc</i>
Krigskollegiet	<i>Krigskoll</i>
H. P. Hanssen: Krigstiden	<i>Krigstiden</i>
Kronens Skøder på . . . Jordegods i Danmark	<i>Kron Sk</i>
Kredsudvalgsarkiv	<i>KrUdvArk</i>
Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder	<i>KultHist Leks</i>
Kunst in Schleswig-Holstein	<i>Kunst Sch-H</i>
Landsarkivet for Sjælland m. m.	<i>LA Kbh</i>
Landsarkivet for Fyn	<i>LA Od</i>

Landesarchiv Schleswig-Holstein	<i>LA Sch</i>
Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele	<i>LA Åb</i>
Landsarkivet for Nørrejylland	<i>LA Vib</i>
P. Lauridsen: Da Sønderjylland vågnede	<i>Lauridsen SJy vågnede</i>
Landrådsarkiv	<i>LRÅArk</i>
J. L. Lübker und H. Schröder: Lexikon der schleswig-holstein-lauenburgischen und eutinischen Schriftsteller von 1796 bis 1828	<i>Lübker-Schröder</i>
Fr. Mager: Entwicklungsgeschichte der Kulturlandschaft des Herzogtums Schleswig in Historischer Zeit I-II	<i>Mager</i>
R. Mejborg: Nordiske Bøndergaard I Slesvig	<i>Mejborg Slesvig</i>
Johannes Mejers Kort over det danske Rige III Åbenrå amt	<i>Mejer Åbenrå</i>
Otto Mensing: Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch	<i>Mensing Wörterb</i>
Danske middelalderlige Regnskaber	<i>MidAld Rgsk</i>
Missiver fra Kongernes Christian's og Hans's Tid, udg. af William Christensen	<i>Missiver</i>
Mitteilungen der Gesellschaft für schleswig-holsteinische Familienforschung und Wappenkunde	<i>Mitt FamForsch</i>
Mødersmålet	<i>MM</i>
Johannes Møller: Cimbria Literata	<i>Møller Cim Lit</i>
Møllerske Stamtavler	<i>Møller Tavl</i>
Monumenta inedita udg. af Westphalen	<i>Mon Ined</i>
Flensborg Museum	<i>Mus Flensb</i>
Museet på Gottorp	<i>Mus Gott</i>
Haderslev Amtsmuseum	<i>Mus Had</i>
Museet på Sønderborg Slot	<i>Mus Sønderb</i>
Tønder Museum	<i>Mus Tdr</i>
Åbenrå Museum	<i>Mus Åb</i>
M. Rasch: Aus der alten Namenstruhe	<i>Namenstruhe</i>
Nationalmuseet	<i>NatMus</i>
Nationalmuseets Arbejdsmark	<i>NatMus Arb</i>
A. Niemann: Handbuch der schleswig-holsteinischen Landeskunde	<i>Niemann Landesk</i>
A. Niemann: Miscellaneen, historischen, statistischen und ökonomischen Inhalts . . . der Herzogthümer Schleswig-Holstein	<i>Niemann Misc</i>
Noodt: Beyträge zur Erläuterung . . .	<i>Noodt Beyträge</i>
Nordalbingische Studien	<i>Nordalb Stud</i>
Nordisk Kultur	<i>Nord Kult</i>
Der Nordschleswiger	<i>NSchl</i>
Nordschleswigsche Zeitung	<i>NSchl Z</i>
H. Hejlsbjerg Paulsen: Den nordslesvigske Kirke	<i>NSlesv Kirke</i>
Neues Staatsbürgerliches Magazin	<i>N St Mag</i>
Neue Tøndersche Zeitung	<i>N Tond Zeit</i>
Ny kongelig Samling	<i>Ny Kgl Saml</i>
Henning Oldekop: Topographie des Herzogtums Schleswig	<i>Oldekop</i>
Overrettens Arkiv	<i>OR Ark</i>
Ordbog over det danske Sprog	<i>Ordb Da Spr</i>
Overkonsistoriets arkiv	<i>OK Ark</i>
Personalhistorisk Tidsskrift	<i>PersHist T</i>
Pergament	<i>Perg</i>
Personregister	<i>PersReg</i>
Privatarkiver	<i>PrivArk</i>

Provstearkiv	<i>ProArk</i>
Schleswig-Holsteinische Provinzialberichte	<i>ProvBer</i>
Præstearkiv	<i>PræArk</i>
Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins	<i>Quell Forsch</i>
Quellensammlung der Schleswig-Holsteinisch-Lauenburgischen Gesellschaft für vaterländische Geschichte	<i>Quell Samml</i>
Rigsarkivet	<i>RArk</i>
Regesta diplomatica historiæ Danicæ	<i>Regesta</i>
Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden	<i>Reg Urk</i>
Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis	<i>Repert</i>
Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds i Tidsrummet 1770-1827 udg. af Louis Bohe'	<i>Reventl Pap</i>
P. Rhode: Samlinger til Haderslev Amts Beskrivelse	<i>Rhode</i>
Samlinger af Adkomster . . . for Ribe Domkapitel . . . kaldet Oldemoder	<i>Ribe Old</i>
Ribe Stifts Aarbog	<i>Ribe St .Arb</i>
Rentekammeret	<i>Rtk</i>
A. Sach: Das Herzogtum Schleswig in seiner ethnographischen und nationalen Entwicklung	<i>Sach Hzt Schl</i>
Schleswig-Holsteinische Anzeigen	<i>Sch-H Anz</i>
Schiller & Lübben: Mittelniederdeutsches Wörterbuch	<i>Schiller Lübben Wörterb</i>
Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte	<i>Schr Flb StGesch</i>
Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte	<i>Schr Sch-H KirchGesch</i>
Schultz: Danmarks historie	<i>Schultz</i>
Johannes von Schröder: Topographie des Herzogthums Schleswig 1. udg. 1837	<i>Schröder I</i>
Johannes von Schröder: Topographie des Herzogthums Schleswig 2. udg. 1854	<i>Schröder II</i>
H. v. Schubert: Kirchengeschichte Schleswig-Holsteins I	<i>Schubert KirchGesch</i>
Scriptores rerum Danicarum	<i>Scr Rer Dan</i>
M. Sering: Erbrecht und Agrarverfassung in Schleswig-Holstein auf geschichtlicher Grundlage	<i>Sering</i>
Schleswig-Holsteins Siegel des Mittelalters	<i>Siegel Sch-H</i>
Die Sippe der Nordmark	<i>Sippe</i>
Sønderjyllands Historie	<i>SJy Hist</i>
Sønderjysk Månedsskrift	<i>SJy MSkr</i>
Sønderjyske Skatte- og Jordebøger fra Reformations-tiden	<i>SJy Sk Jb</i>
Sønderjyske Stednavne	<i>SJy Stedn</i>
Sønderjyske Årbøger	<i>SJy .Arb</i>
P. Skautrup: Det danske sprogs historie	<i>Skautrup Spr Hist</i>
Skifteprotokol	<i>SkProt</i>
Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland	<i>Skrifter</i>
Skyld- og panteprotokol	<i>SkyPaProt</i>
P. G. Grandjean: Slesvigske købstæder og herreders segl indtil 1660	<i>Slesv Købst Segl</i>
Slesvigske Provindsial-Efterretninger	<i>Slesv Prov Eft</i>
Carsten Petersen: Slesvigske Præster	<i>Slesv Præster</i>
Th. O. Achelis: Slesvigs studentermatrikel 1517-1864 i Åb La	<i>Achelis Stud Matr</i>

J. Smith: Slesvigske Amtsforvaltere	<i>Smith Amtsforv</i>
Sonderburger Zeitung	<i>Sonderb Zeit</i>
Sprogforeningens Almanak	<i>SprF Alm</i>
Sprog og Kultur	<i>Spr Kult</i>
Knud Kretzschmer: Sydslesvigske Dagbog	<i>SSL Dagb</i>
Sydslesvigske Stednavne	<i>SSL Stedn</i>
Stadtarchiv Flensburg	<i>StadtArch Flb</i>
Statsraadets Forhandling udg. af Har. Jørgensen	<i>Statsr Forh</i>
Stednavneudvalget	<i>StednUdv</i>
Stemann: Geschichte des Öffentlichen und Privat-Rechts des Herzogthum Schleswigs	<i>Stemann PrivRecht</i>
Staatsbürgerliches Magazin	<i>St Mag</i>
Systematische Sammlung der für Schleswig und Holstein erlassenen Verordnungen	<i>Syst Samml</i>
Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497-1783	<i>Tab Øresund</i>
H. P. Hanssen: Et Tilbageblik	<i>Tilbageblik</i>
Topografica	<i>Top</i>
Trap: Danmark	<i>Trap</i>
J. P. Trap: Statistisk-topografisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig I-II	<i>Trap Slesvig</i>
Tyske Kancelli	<i>Ty Kanc</i>
Udskiftningsakt	<i>UdskAkt</i>
Udvalget for Folkemål	<i>Udv Folkem</i>
Universitetsbiblioteket	<i>UnivBibl</i>
Urkundensamling der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Gesellschaft für vaterländische Geschichte	<i>UrkSamml Sch-H-L</i>
Kong Valdemars Jordebog udg. af Sv. Aakjær	<i>Vald JBog</i>
E. Waschinski: Währung, Preisentwicklung und Kaufkraft des Geldes in Schleswig-Holstein von 1226-1864 I-II	<i>Waschinski</i>
Weilbachs Kunstnerleksikon	<i>Weilbach KunstLeks</i>
Vejledende Arkivregistraturer	<i>Vejl ArkReg</i>
S. V. Wiberg: Personalhist., statistiske og genealogiske Bidrag til en alm. Præstehistorie	<i>Wiberg Præstehist</i>
Danske Vider og Vedtægter	<i>Vid Vedt</i>
Visitatorialarkiv	<i>VisArk</i>
Vestkysten	<i>VKyst</i>
Deutscher Volkskalender Nordschleswig	<i>VolksKal</i>
Vestslesvigske Tidende	<i>VSl Tid</i>
Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte	<i>Z Sch-H Gesch</i>
Åbenrå byhistoriske Forening	<i>Åb Byhist Ark</i>
Knud Aagaard: Beskrivelse over Tørring Lehn	<i>Aagård</i>
Fra Als og Sundeved	<i>Årb Als</i>
Fynske Aarbøger	<i>Årb Fyn</i>
Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie	<i>Årb Old Hist</i>
Fra Ribe Amt	<i>Årb Ribe</i>
Aarsskrift for Svendborg Amts historiske Samfund	<i>Årb Svendb</i>
Vejle Amts Aarbog	<i>Årb Vejle</i>

I serien Skrifter, udgivne af Historisk Samfund
for Sønderjylland, er udkommet:

- Nr. 1. Provst Erik Christensen: *Fra min virksomhed i Tønder*. 2,25 kr. (I boghandelen 4,50 kr.).
- Nr. 2. P. J. Refshauge: *Bonden, der blev landrdd*. Udsolgt.
- Nr. 3. *Tønder gennem Tiderne*. Under redaktion af M. Mackeprang. I udsolgt, II kr. 11,00 (22,00).
- Nr. 4. M. H. Nielsen: *Fra slesvigsk fattigvæsens fortid*. Kr. 4,50 (9,00).
- Nr. 5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: *Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie*. Udsolgt.
- Nr. 6. *Navneregister til H. P. Hanssens værker*. Udgivet af Johan Hvidtfeldt. 2 kr. (4,—).
- Nr. 7. *Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse*. Kr. 3,00 (6,00).
- Nr. 8. Peter Kr. Iversen: *Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere*. Kr. 2,00 (4,00).
- Nr. 9. Johan Hvidtfeldt: *Slægtshistoriske studier i Sønderjylland*. Udsolgt.
- Nr. 10. *Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark*. Under redaktion af Cl. Eskildsen, J. Hvidtfeldt og P. Kr. Iversen. Kr. 6,00 (12,00).
- Nr. 11. Olav Christensen: *Bibliografi over sønderjysk slægtstavelitteratur*, 2. udgave m. tillæg: Manuskripter vedr. sønderjysk personalhistorie i Landsarkivet i Åbenrå ved Peter Kr. Iversen, indb. kr. 7,50 (15,00).
- Nr. 12. *Nordslesvig efter genforeningen*. 7 radioforedrag. Kr. 3,00 (6,00).
- Nr. 13. Thorvald Petersen: *Fra Als til Tønder*. Udsolgt.
- Nr. 14. N. Black Hansen: *Åbenrå annaler, 1524, 1584-1694*. Kr. 4,00 (8,00).
- Nr. 15. Peter Kr. Iversen: *Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog*. (Udsolgt).
- Nr. 16. A. Svensson: *Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis*. I. Udsolgt. II kr. 10,00 (20,00), III kr. 15,00 (30,00).
- Nr. 17. H. V. Gregersen: *Niels Heldvad*. En biografi. Kr. 8,00 (16,00).
- Nr. 18. Erland Møller og Johan Hvidtfeldt: *Kaptajn Hans Bruhns Erindringer*. (Udsolgt).
- Nr. 19. Asger Nyholm: *Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogeskripterne tid*, indb., kr. 12,00 (24,00).
- Nr. 20. Knud Kretschmer: *Den sønderjydske Fond*. Kr. 8,00 (16,00).
- Nr. 21. H. V. Gregersen: *Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier*. Kr. 8,00 (16,00).
- Nr. 22. Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: *Borgmestre, rddmænd, byfogder og byskrivere i Flensborg 1550—1848*. Indb. 6,00 kr. (12,00).
- Nr. 23. G. Japsen: *Den nationale udvikling i Åbenrå 1800—1850*. Indb. Kr. 15,00 (30,00).
- Nr. 24. Sigurd Schoubye: *Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønder-egnen 1550—1900*. Udsolgt.
- Nr. 25. *Åbenrå bys Historie I*. Under redaktion af J. Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Indbundet 16,50 kr. (33,00).

- Nr. 26. Harald Jørgensen: *To ungdomsvenner. En brevveksling mellem H. P. Hanssen og H. V. Clausen.* Indb. 15,00 kr. (30,00).
Nr. 27. H. Hejselbjerg Paulsen: *Sønderjydske Psalmesang 1717—1740.* Indb. 22,00 kr. (44,00).
Nr. 28. H. V. Gregersen: *Den Lüneburgske Saltoktroi. Et Bidrag til Salthandelens Historie i Hertugdømmet Slesvig.* Indbundet 17,00 kr. (34,00).
-

Serien af små, populære levnedsskildringer:

- Marie Boesen: *Agnes Smidt fra Lundsmark. Træk af en livshistorie.* Medlemspris kr. 4,00 (8,00).
Hans Hansen: *Fra tidlig vår til efterår. I sønderjysk landbrugs tjeneste.* Kr. 5,00 (10,00).
Morten Kamphövener: *Skrumsager. En sønderjysk fører.* Kr. 5,00 (10,00).
Johan Meyer: *Det gamle Frøslev.* Indb. 5,00 kr. (10,00).
Th. Kaufmann: *Minder og Tanker.* Erindringer fra grænselandet. Indbundet kr. 5,50 (11,00).

De to serier redigeres af et udvalg bestående af generalkonsul, dr. phil. Troels Fink, Flensborg, seminarieadjunkt H. V. Gregersen, Haderslev, landsarkivar P. Kr. Iversen, Åbenrå, og forstander Hans Lund, Tandrupgård. Manuskripter og henvendelser til redaktionen iøvrigt sendes til redaktionsekretæren, seminarieadjunkt H. V. Gregersen, Dr. Alexandrinesvej 2, Haderslev.

Endvidere forhandles:

- H. V. Gregersen: *Messe og Marked.* Det landskendte Kliplev marked. Kr. 8,00 (16,00).
Bjolderup Sogns Historie: Under redaktion af H. V. Gregersen og Peter Kr. Iversen. 22,00 (44,00). 1. halv. kr. 10,00 (20,00). 2. halv. kr. 12,00 (24,00).
-

Historisk Samfund for Sønderjylland udgiver i frit abonnement:

Sønderjysk Månedsskrift

Tegn abonnement à 14 kr. årligt, og De modtager et fyldigt, månedligt hæfte med små, letlæste artikler vedrørende historiske og kulturelle emner. Bestilling afgives på vedlagte kort.

Ældre årgange af Sønderjysk Månedsskrift kan købes gennem skrift-ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå.

Prisen for et sæt af de årgange indtil 1957, der endnu haves på lager, er kr. 25,—, enkeltårgange sælges for kr. 5,—, efter 1957 dog kr. 10,— pr. årgang, enkelthæfter à kr. 1,00.

★

Medlemmer af Historisk Samfund for Sønderjylland får gratis *Sønderjyske Årbøger* med 2 halvbind om året. En del ældre årgange haves endnu på lager. De forhåndenværende årbøger indtil 1960 sælges for 100 kr. pr. ukomplet række, enkelte årgange 1889—1933 kr. 5,00, 1933—1957 kr. 7,50 og 1958 ff. for kr. 11,00.

Indmeldelse eller bestillinger kan afgives på vedlagte kort.

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

har følgende styrelse:

Formand: landsarkivar Peter Kr. Iversen,
Åbenrå

Kasserer: ekspeditionssekretær
Olav Christensen, Haderslev

Sekretær: viceskoleinspektør Chr. Stenz,
Åbenrå

Amtsudvalgsformænd:

Gdr. Ernst Christensen, Asserballe
pastor Tage Holm, Vojens
overassistent Holger Jacobsen, Åbenrå
pastor H. F. Petersen, Satrup, Angel
gdr. Cornelius Schmidt, Døstrup

Styrelsesmedlemmer iøvrigt:

Viceskoleinspektør Werner Christiansen,
Tønder
rektor Knud Fanø, Flensborg
generalkonsul, professor, dr. phil.
Troels Fink, Flensborg
seminarieadj. H. V. Gregersen, Haderslev
provst, dr. theol. Jens Holdt, Brede
landsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg
fhv. højskoleforstander Hans Lund,
Tanderupgård
arkivar H. H. Worsøe, Åbenrå

Formanden, kassereren og sekretæren
danner forretningsudvalg

Sekretariat og ekspedition:

Landsarkivet, Åbenrå (arkivar H. H. Worsøe)
tlf. (0 46) 2 27 04. Giro 116642

Redaktionsadresser:

Sønderjyske Årbøger: Knud Fanø,
box D, Gråsten Bank, Kruså

Sønderjysk Månedsskrift: Chr. Stenz,
Tøndervej 173, Åbenrå

Skriftrækken: H. V. Gregersen,
Dr. Alexandrinesvej 2, Haderslev

Kassererens adresse:

Olav Christensen, Christiansfeldvej 30,
Haderslev, giro: 42682

Sønderjyske Årbøger er Historisk Samfunds
medlemsskrift. Medlemskontingent er
f. t. 11,50 kr. + porto m. v.

Indmeldelser modtages af sekretariatet,
af alle styrelsesmedlemmer og
de lokale tillidsmænd

Sønderjyske Årbøger og Skrifter
er i kommission hos

Danske Boghandleres Kommissionsanstalt,
Nyropgade 19, København V.

